

BULLETIN

UITGEGEVEN DOOR DEN

Nederlandschen Oudheidkundigen Bond.

Beschermvrouw H. M. de Koningin.

Julij 1905.

Het Bulletin van den Ned. Oudh. Bond verschijnt op onbepaalde tijden, in nummers van één tot drie vel. Zes nummers vormen een deel.

De prijs per deel bedraagt f 2.50.

De leden van den Bond en de correspondenten ontvangen het Bulletin kosteloos.

Uitgever: JOHANNES MÜLLER, Amsterdam.

Stukken voor de redactie te zenden aan: E. W. MOES, Frans van Mierisstr. 85, Amsterdam, Mr. J. C. OVERVOORDE, Plantsoen 43, Leiden, A. PIT, Keizersgracht 525, Amsterdam of Dr. W. VOGELANG, Oosterpark, Amsterdam.

Officieele berichten.

Toegetreden zijn als lid:

Het Provinciaal Oudheidkundig Genootschap te Maastricht.

De Vereeniging tot beoefening van Overijselsch recht en geschiedenis te Zwolle.

Tot corresponderende leden zijn door het bestuur benoemd de H.H.:

P. C. H. Bauduin, Maastricht.

Mr. J. L. Berns, Leeuwarden.

Dr. C. P. Burger, Amsterdam.

Jhr. P. J. van der Does de Villebois, 's Hertogenbosch.

J. H. Hepkema, Leeuwarden.

D. Hoiting, architect, Rhenen.

A. Hoyneck van Papendrecht, Rotterdam.

Mr. G. E. ridder Huyssen van Kattendijke, den Haag.

H. J. J. Klinkhamer, Delft.

A. W. J. van Lanschot, Vucht.

Jhr. Mr. F. Michiels van Kessenich, Roermond.

Prof. Mr. W. L. P. A. Molengraaf, Utrecht.

P. Lyclama a Nijenholt, Zwolle.

Dr. B. van Oppenraay, Amsterdam.

C. T. J. Louis Rieber, architect, Amsterdam.
 Th. M. Roest van Limburg, Dordrecht.
 Mr. J. A. van Royen, Zwolle.
 Jhr. Mr. Ch. Ruys de Beerenbrouck, Maastricht.
 Jhr. H. Teixeira de Mattos, Vogelenzang.
 Dr. W. Valentiner, den Haag.
 Dr. C. W. Volgraff, Utrecht.
 Prof. Mr. C. van Vollenhove, Leiden.
 Dr. E. Wiersum, Rotterdam.

Algemeene Vergadering.

De Algemeene vergadering zal dit jaar gehouden worden te *Maastricht* op Zaterdag 15 Juli.

De deelnemers vereenigen zich aan het Station na aankomst van de treinen van 11.55 G. T. uit Nijmegen en van 12.10 G. T. uit Boxtel en begeven zich daarna per rijtuig naar het Stadhuis, waar zij verwelkomd zullen worden door Burgemeester en Wethouders van Maastricht.

Na afloop van het bezoek en de bezichtiging van het Stadhuis wordt gelegenheid gegeven tot lunchen in de restauratie van het Theatergebouw (koffie en verschillende soorten vleesch, à *f* 1.— per persoon). De vergadering wordt gehouden in een der zalen van het Theatergebouw en om 2 uur G. T. geopend.

In deze vergadering wordt verslag uitgebracht door den Secretaris en rekening en verantwoording gedaan door den Penningmeester. Hierna zal door de commissies benoemd naar aanleiding van de voorstellen van Dr. C. Hofstede de Groot in de vergadering te Zutphen en van Mr. J. C. Overvoorde in de vergadering te Leiden, rapport worden uitgebracht. Na bestuursverkiezing en aanwijzing der plaats van bijeenkomst voor de volgende vergadering zal gelegenheid bestaan tot bespreking van punten in het belang van den Bond of van algemeen oudheidkundig belang. Zij die hierover mededeelingen wenschen te doen of besprekingen te houden, worden verzocht hiervan vóór 10 Juli kennis te geven aan den Secretaris van den Bond. In verband met de vele en belangrijke te bezichtigen gebouwen is dit jaar geen spreker uitgenoodigd en wordt de toelichting tot de bij den rondgang te bezichtigen monumenten hierbij gedrukt aan de leden toegezonden.

Na afloop der vergadering worden de belangrijkste monumenten in de stad bezichtigd onder leiding van de Commissie van ontvangst, bestaande uit de H. H.: P. C. H. Bauduin, burgemeester van Maastricht, voorzitter, Mr. C. M. A. J. Bergers, Dr. P. Doppler, A. J. Flament, Mr. G. T. L. Baron von Geusau, M. Rutten, S. H. J. Schaepkens en Jhr. Mr. Ch. Ruys de Beerenbrouck, secretaris. Hierbij zullen o. a. bezichtigd worden de St.

Servaaskerk met schatkamer, de St. Janskerk, de O. L. Vrouwenkerk, de Helpoort, het Rijksarchief enz. Aan de bezoekers zal kosteloos toegang worden verleend tot de kerkschatten.

Te *zeven uur* zal in een der zalen van het Theatergebouw een gemeenschappelijke maaltijd gehouden worden à *f* 2.50 per couvert buiten den wijn. 's Avonds wordt aan de bezoekers een concert aangeboden in het Park. De bezoekers verkrijgen introductie in de societeiten.

Toegang tot de Vergadering met recht van deelneming aan de ontvangst ten stadhuize, den tocht door de stad, den maaltijd en het concert hebben alle leden en corresponderende leden van den Bond en alle leden van aangesloten vereenigingen.

Zij die aan de vergadering, den lunch of het diner wenschen deel te nemen, worden *dringend* verzocht om hiervan vóór 10 Juli kennis te geven aan den secretaris van de Commissie van ontvangst Jhr. Mr. M. Ruys de Beerenbrouck, van Heylerhoflaan no. 8 te Maastricht.

De commissie van ontvangst heeft zich bereid verklaard om logies te bestellen voor hen, die hiervan tijdig kennis geven aan den secretaris der Commissie.

Namens het Bestuur :

Mr. J. C. OVERVOORDE,

Secretaris.

Korte beschrijving der voornaamste gebouwen te Maastricht.

Naar aanleiding van het aanstaand bezoek van de leden van den Nederlandschen Oudheidkundigen Bond aan Limburg's hoofdstad laten wij hier eene korte beschrijving volgen van de voornaamste der te bezichtigen gebouwen. Maastricht is rijk aan historische herinneringen en aan gebouwen van bouwkundige waarde, waarvan wij hieronder slechts de belangrijkste kunnen aanstippen.

Wij beginnen hierbij met de Maasbrug, die voor de bezoekers den toegang vormt tot de stad, en de Helpoort, om daarna het oude en het nieuwe stadhuis te behandelen en het Spaansch gouvernement, vervolgens de kerken met de St. Servaas aan het hoofd, om te besluiten met de thans voor wereldlijke doeleinden ingerichte oude kerkgebouwen.

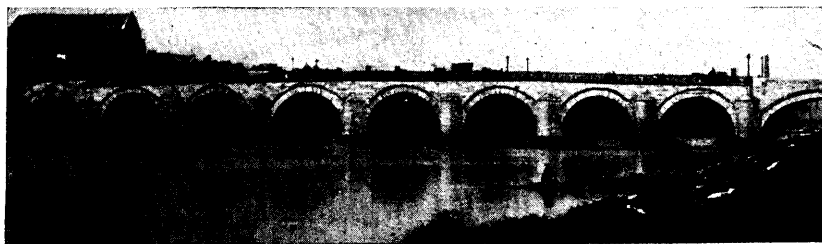
De Maasbrug.

Deze werd gebouwd, ter vervanging van eene vorige, die ingestort was en zich een weinig verder stroomopwaarts tusschen de voormalige O. L. Vrouwepoort en het thans herstellde waterpoortje te Wijk ¹⁾ bevond, in de jaren 1280—1298.

Pater Thomas de Heer van het Predikheeren-klooster alhier, die in

1) Opgetrokken op de fondamente van een Romeinsche poort.

het laatst der 17^e eeuw een geschiedenis zijns kloosters schreef, hoogst merkwaardig ook voor de geschiedenis en oudheidkunde der stad Maastricht in haar geheel, verhaalt hier omtrent het volgende, dat nog niet door den druk bekend werd. zoover ik weet. Uit het register van ontvangsten en uitgaven van den bruggebouw, door Pater de Heer nog gelezen, blijkt dan dat met den bouw werd begonnen 28 Juni 1280 en dat op het einde van 1298 daaraan de laatste hand werd gelegd. als wanneer de poort er op werd gebouwd. Nu eens hield men meerdere maanden op met het werk, dan weer slechts eenige dagen, wat men kan opmaken uit de lijst der uitgaven eerst bij den dag. daarna bij de week gedaan, evenals uit de

De Maasbrug.

aanteekening der gelden aan de opzichters verstrekt. Deze waren uit de voornaamste bestuurders der stad en de schepenen, en werden met naam en toenaam genoemd in dat register. Ook blijkt daaruit van waar de gelden, welke tot uitgaven dienden, werden verstrekt, namelijk uit de firmitisten of verpachting der invoerrechten van de koopwaren. Dit bewijst ook ten duidelijkste dat de brug op kosten der stad is begonnen en voltrokken. — Jammer dat het register verloren is gegaan; wat Pater de Heer ons er uit bewaard heeft, verschafte mij intusschen stof tot eene kleine uitweiding, een stukje middeleeuwsche bouwgeschiedenis namelijk.

In de jaren 1684—1716 werden, naar de plannen en gedeeltelijk onder leiding van Francis Roman, een Dominikaner-broeder uit het klooster van Maastricht en geboortig van Gent (wiens fraai portret, zooals wij zullen zien, een der kamers van het raadhuis versiert) en later van andere bouwkundigen, achtereenvolgens de bogen vernieuwd en de pijlers gebouwd, die echter driehoekig waren, en onder het Fransch bestuur den tegenwoordigen vorm kregen.

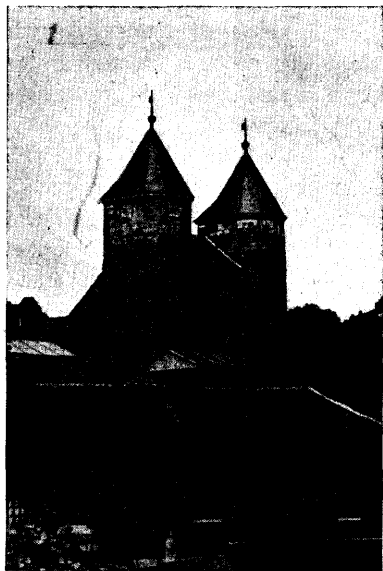
De eerste boog aan de zijde van Wijk, ter vervanging van een houten, werd in 1827 gebouwd.

De Helpoort en omgeving.

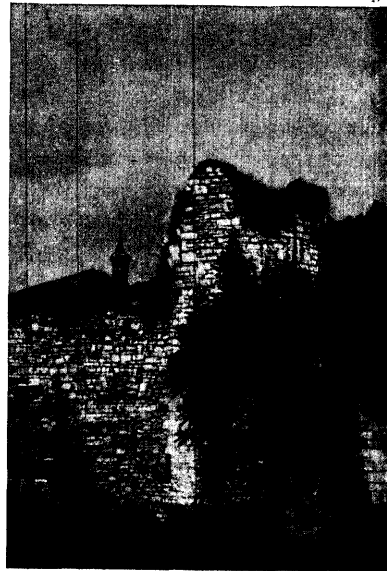
Dicht bij het Rijksarchief bevindt zich de Helpoort, een schoon gerestaureerd monument uit het eind der 12^e of begin der 13^e eeuw, het oudste

vestingwerk van Nederland en aan de andere zijde van het voormalig slachthuis is een aardig stukje vestingmuur met ruïne van een toren in het groen en daar langs de Jeker. In de nabijheid stond vroeger het klooster van Ste. Catharinadal, van den derden regel van St. Franciscus (gewoonlijk

De Helpoort.

Oude wallen.

Faliezusters of Feilen genaamd) eertijds Begijnhof, vandaar de naam van de naburige Begijnenstraat. Allerschilderachtigst is ook een ander oud gedeelte van den vestingmuur, bij de Zwanengracht, waarin thans een Gothieke poort is aangebracht.

Het oud stadhuis, thans Museum van het Provinciaal Oudheidkundig Genootschap in Limburg.

Het eerste merkwaardige gebouw, dat wij op onzen weg ontmoeten, na het verlaten der Brugstraat, het zoogenaamd Oud-Stadhuis, beter Dinghuis, ligt in de Kleine Staat, en dient thans tot Museum van het Provinciaal Oudheidkundig Genootschap. Jammer dat de schoone dubbele wenteltrap met balkon, welke zich aan de zijde van de Kleine Staat bevond, om het verkeer te bevorderen, in 1749 werd afgebroken. De vier bronzen leeuwen, die deze trap versierden, werden in 1654 aangebracht en hadden tot dien tijd het steenen schavot versierd, dat zich bevond bij den perron (zuil met pijnappel bekroond) in den Noord-Oostelijken hoek van het Vrijthof en die het zinnebeeld was van de macht van den Prins-bisschop van Luik over deze stad. Volgens den meester van de Latijnsche school van St. Servaas

in de 16e eeuw, Mattheus Herbenus, werd dit gebouw in 1475 geheel nieuw opgetrokken. Het diende tot aan de voltooiing van het tegenwoordig Stadhuis tot de schepenbank der beide Heeren van Maastricht, den Bisschop van Luik en den Hertog van Brabant.

Het gebouw heeft o. a. in de 18e eeuw een tijd tot komedie gediend ⁽¹⁾. In de laatste jaren van Napoleons heerschappij, strekte het tot gevangenis voor ongelukkige deserteurs en réfractaires, die volgens de sterfregisters van den burgerlijken stand, daar en in het militair hospitaal in groot getal stierven, tengevolge van koorts en slechte behandeling.

Stippen wij nog even aan, dat in het Museum tal van oudheden bewaard worden, waaronder vooral uitmunten: eene schoone verzameling Romeinsch glaswerk, glazen urnen en kruiken, o. a. te Obbicht gevonden Gallische en Frankische émaux; eene schoone kast in oud-Hollandschen renaissancestijl; verder glazen bekers met wapens, waarin stadhouder Willem III, Napoleon en koning Willem I bij hun bezoek de eerewijn werd aangeboden; een schacht van een kolom van het Appollo-tempeltje, dat in 1721 werd afgebroken, toen er een wolwaag werd opgericht, die nu tot stalling dient; een brokstuk van een beeld van Mars(?) dat gevonden werd bij het afbreken der vroegere St. Maartenskerk te Wijk; Frankische lijkisten uit de 8e eeuw en later, gevonden bij het maken van het kanaal, ter plaatse waar de oude St. Lambertuskapel gestaan heeft (vooraan op St. Pieter) en in de krocht van St. Servaas; vele voorwerpen van huiselijken aard en nijverheid enz. van Romeinschen oorsprong, bij de opgraving in de Stokstraat in 1840 gevonden, o. a. instrumenten van een Romeinschen oogendokter enz. Over een altaar gevonden in de O. L. Vrouwekerk alhier en een steen met afbeeldingen van twee zwaardvechters zie hierna onder O. L. Vrouwekerk.

Het Stadhuis.

Het Stadhuis ligt zeer schilderachtig op de markt en is met de St. Servaaskerk een middelpunt der stad. Wij zullen in het kort de geschiedenis van dit gebouw met de beschrijving daarvan mededeelen.

Reeds den 24 Juli 1593 was er in den raad, zooals uit de notulen blijkt, sprake om een stadhuis te bouwen op de Markt; daartoe zou de hal opgemeten worden. Tot dan toe had men voor schepenbank gebruikt het »oud stadhuis'' of dinghuis, door mij beschreven, alwaar de schepenen vergaderden en voor eigenlijk stadhuis twee huizen in de Groote Staat, genaamd de Liebaart en de Lancroon, naast elkaar gelegen, zijnde thans de huizen van de Heeren de Beaumont en Kirsch. Deze drie huizen waren echter allengs te klein voor den dienst geworden. Den 24 Sept. 1657 werd besloten het model voor een nieuw stadhuis, door den Haagschen bouwheer en ingenieur Post gemaakt, aan den Geheimen Raad van den Prins-Bisschop

1) De vestibule nl. zie Bernard, Hist. du théâtre de Maastricht, p. 70.

van Luik te onderwerpen. Dezen bouwmeester werd, zooals uit een raadsbesluit van 8 April 1658 blijkt, 345 Holl. guld. voor dat plan toegekend.

De geschiedenis van den bouw hier volledig te behandelen is natuurlijk onmogelijk. Behalve Post heeft een zekere ridder Moray veel diensten bewezen vooral onder technisch oogpunt. Immers den 24 Maart 1659, werd in den raad besloten om hem te bedanken voor »het ingenieeren» van het nieuw raadhuis.

De eerste steen werd zeer plechtig gelegd in het bijzijn der beide Hoogschouten 21 Juli 1659 ¹⁾.

De eerste plechtige vergadering in het voltooide raadhuis had eerst plaats 7 Juli 1664. De toren van het raadhuis werd eerst in 1670 opgetrokken ²⁾. Ook de meeste versieringen werden na dien tijd eerst aangebracht.

Eene wijdloupijge beschrijving van het gebouw aan onze lezers te geven, zou ons te ver voeren. Vermelden wij dat het in Naamschen steen

is opgetrokken; dat het geheel een vierkant vormt van 100 Rijnlandsche voeten afmeting, en dat onder het gebouw uitgestrekte kelders zijn; dat aan elke zijde van het gebouw zich 9 vensters bevinden, waarvan in de façade 5 uitsteken en drie aan de andere zijden; dat de hoofdingang, ten westen, door een balcon wordt voorafgegaan, bedekt met eene portiek van drie

Het Stadhuis.

1) R. N. 30 Juni 1659, waar de datum van deze plechtigheid niet wordt vermeld.

2) R. N. 10 Febr. 1670.

bogen waartoe men lang een dubbele trap met 3 bordessen toegang krijgt. De eerste verdieping is versierd met pilaren en ornamenten van de Dorische orde, de tweede van de Ionische en de vooruitstekende gedeelten ten Oosten en ten Westen zijn voorzien van attiques in compositestijl, in wier tympanen het wapen der stad en allegorische figuren zijn beeldhouwd. De toren, in het midden, is tot een kleine hoogte boven het dak vierkant, daarna achthoekig en door een lantaarn bekroond. Volgens overeenkomst van 20 Nov. 1668 met den beroemden Peter Hemony te Amsterdam, werd het klokkenspel vervaardigd voor 3300 gld., doch daarenboven werd hem geleverd het oud brons dat de stad bezat.

Het spel bestond uit een accoord van 28 klokken. In 1707 werden nog negen klokken besteld bij Andreas van Gein te Leuven voor 250 gulden. Dit wat de beschrijving van het gebouw betreft met het carillon.

Beschouwen wij nu de schilderijen, gobelins en andere versieringen der verschillende zalen en vertrekken.

In het gewelf der aula of binnenplaats bewondert men het schilderwerk van Theodorus van der Schuer, schilder van Maria Christina, koningin van Zweden, bestaande uit verschillende allegorische voorstellingen, n.l. der vier elementen door goden, der vier jaargetijden en afbeeldingen van Minerva, Hercules, de Tijd, de Gerechtigheid, de Waarheid, de triomf der deugden op de ondeugden. In den ronden boog van het gewelf leest men: *Oculum Justitiae depinxit Theodorus van der Schuer anno Domini MDCLXX.*

In de kamer genaamd Burgemeesterskamer bewondert men het fraaie goudleer met dierenfiguren enz., tegenover de deur ziet men eene schilderij zooals men die vroeger in meer schepenbanken zag.¹⁾ In Limburg ken ik er twee: te Venlo, voorstellend het laatste oordeel, door den bekenden schilder Hub Goltzius en te Maastricht door een onbekenden meester uit de 15e eeuw. Waartoe deze schilderijen dienden daar ter plaatse is duidelijk en het schilderstuk te Maastricht is uitsluitend berekend om op de rechters indruk te maken. Het wordt door Jhr. Mr. Victor de Stuers in de *Nederlandsche Kunstbode* (onder leiding van Dr. Jan ten Brink, 3e jaarg. 1881, Haarlem, p. 19 en 20) uitvoerig beschreven:

Men ziet daar eenige rechters met den griffier in het dinghuis aan eene tafel, voor hen verschijnt een arme en een rijke, en een engel raadt hen aan, ook blijkens banderol, om rechtvaardig te zijn, een duivel naast hen, tot winstbejag; rechts van het schilderstuk eenige verdoemden, die gefolterd worden; boven is de Hemel met de H. Maagd enz.; in het dinghuis, ziet men de vijfpuntige Maastrichter ster, en nog eens op eene kolom, maar daar door eene maagd vastgehouden.

Boven den schoorsteen, in diezelfde zaal, ziet men op eene schilderij, waarvan de onderteekening door ons niet werd gevonden, eene vrouw met sleutel, daarnaast eene met scepter en zwaard, in het midden een engeltje,

1) Thans op de tentoonstelling van oude kunst te Luik.

verder de Tijd, een man die een ander achterover trekt, eene vrouw, die de vuist balt tegen eene andere die een kind wegsleept en onderaan eene vrouw met kind tusschen de armen, een man met wolf en geldzak (de gierigheid). De juiste beteekenis laten wij aan den lezer over.

In de audiëntiekamer ziet men in prachtige gobelins, bij Franciscus van den Borgt te Brussel in 1737 besteld en wiens meesterteeken op een der Gobelins in te zien, de geschiedenis van Moses voorgesteld: boven de deur den manna-regen, tegenover den schoorsteen het kamp der Israëlieten; tegenover de deur Moses in het biezen korfje, links van den schoorsteen de aanbidding van het gouden kalf, rechts de doortocht van de roode zee. Boven de schouw is eene schilderij, voorstellende, op allegorische wijze, de jurisdictie der beide heeren, den Hertog en den Bisschop van Luik: eene vrouw met scepter, aan haar zijde een leeuw, eene met bisschopsstaf en daaronder eene met weegschaal, waarin eene duif en een menschenhoofd enz. In den linker benedenhoek geteekend: Theod. van der Schuer Fet^t. AEt^s 70 Anno 1704 $\frac{12}{m}$.

In de Raadkamer ziet men fraai goudleer met ornamentwerk. Het plafond is beschilderd door den Maastrichter schilder Jan Baptist Coclers, die er in het middenvak den Olympus met Jupiter, Juno, Venus, Mars, Mercurius enz. heeft voorgesteld; in de vier hoeken vogels en aan de zijde der ramen, zijn eigen portret en »buste" met de woorden: Joannes Baptista Coclers Mosae-Trajectensis academiae Romanae pictor invenit et fecit.

Als schoorsteenstuk wederom de dubbele jurisdictie van Luik en Brabant: twee staande maagden, eene met pijlenbundel, rechts van de schilderij, eene andere met kruis in de hand en naast zich bisschopsmuts en keurvorstenhoed (het kenteeken dat de bisschop in 1706 gesproten was uit het Beiersch keurvorstelijk huis.) Boven haar een grijsaard op een troon, met zwaard en in de linkerhand eene duif, boven hem drie engelen twee met zwaard en lauwerkrans, de middelste met het wapen van Maastricht, verder eenige andere allegorische personen. Op den achtergrond rechts de kerk van St. Servaas, met de drie westelijke torens zichtbaar, links St. Janskerk. In den linker benedenhoek: Theod. van den Schuer Fet^t. AEt^s 72 A° 1706 $\frac{7}{m}$.

In de zaal der Luiksche schepenen (thans bureau van den Burgerlijken Stand) zijn als schoorsteenstuk door acht figuren kunsten en wetenschappen in schilderij voorgesteld. In den linker benedenhoek: Theod. van den Schuer A° 1691.

In de oude Brabandsche Schepenkamer (thans trouwzaal) ziet men in het plafond in kunstig stukadoorwerk Salomons recht. De schilderij boven den schoorsteen stelt, als ik mij niet vergis, de overspelige vrouw voor, geboeid aan een kolom in een gebouw met zuilen en galerij, omringd van eene haar bespottende menigte. In den linker benedenhoek: Plumier 1720. Men vindt hier ook het portret van Francis Roman in ordekleed, met plan van de Maasbrug in de hand.

Het Spaansche Gouvernement en de plaats van de oude koninklijke Palts.

Ten Z. van het Vrythof bevindt zich nog een merkwaardig gebouw, dat Spaansch Gouvernement werd genoemd. Het behoorde aan den Hertog van Brabant, sinds 1333, toen Joannes Fraybart, kanonik van St. Servaas, dit zijn claustraal huis aan Jan II. hertog van Brabant gaf; den 8 October 1351 gaf de hertog het aan zijn rentmeester, den heer van Witthem. Het is echter later weder aan den Hertog van Brabant gekomen, of wellicht was het slechts in leen gegeven aan den rentmeester, want Johanna, Hertogin van Brabant, gaf het 20 April 1398 weder aan het kapittel, onder voorwaarde, dat zij er haar intrek kon nemen, als zij in Maastricht kwam, haar leven lang. Echter schijnt het kapittel het beschikbaar te hebben gehouden, om ook later de hertogen van Brabant, bij hun verblijf in de stad, te herbergen, want Karel V en Philippus II hebben er gelogeed. Vroeger was het gedeelte van den gevel, dat zich naast de drie bovenste ramen rechts uitstreckte van hout. In 1545 is het huis, waarvan tegenwoordig nog het overblijfsel aanwezig is, gebouwd. In het laatst der 16e eeuw hebben er eenigen tijd de militaire gouverneurs gewoond.

Wij lezen in de raadsnotulen van 18 Juni 1621 dat aan de naburen omtrent het Vrythof verlof werd gegeven om eenen steenen gevel te maken voor hun huis onder zekere voorwaarden, o. a. van tot het eerste venster met grauwen Naamschen steen en verder met Sichemer mergelsteen tot boven toe te bouwen; toen kan ook dit huis veranderd zijn. In den gevel, boven het 1e en 3e der drie laatste ramen rechts, ziet men nog tusschen twee gekroonde Hercules-zuilen, de woorden Plus Oultre, en recht van het 1e raam PHS Archid. Austrie Hispaniar. Rex, doch het onderschrift links van het 3e raam is onleesbaar¹⁾. Boven het middelste der ramen bevindt zich het wapen van Habsburg (rechts dwarsbalk, links de poort). Eertijds zag men er ook, in ronde medaillons, de busten van Karel V en Philips II, die onder het Fransch bestuur zijn verdwenen. De bogen van de drie bovenste ramen rechts zijn nog in den oorspronkelijken stijl. Van binnen was het gebouw met goudleer behangen.

De plaats die het groot blok huizen beslaat tusschen de Platiel- en Breedestraat was vroeger ingenomen door het paleis of de Palts der Karolingische vorsten, die er dikwijls verblijf hielden en diplomaten uitvaardigden.

Deze palts stond waarschijnlijk ter plaatse, zoo meende de oudheidkundige Math. van Heylerhoff, van de woning der Romeinsche legerhoofden, die het bruggenhoofd moesten verdedigen²⁾. Hertog Giselbert van Lotharingen, die groote aanspraak maakte op het bezit der abdij van St. Servaas, was van plan deze en zijn paleis door een muur te omringen, onder voorwendsel

1) Er stond de titel van Karel V te lezen, doch de witkwas heeft dien bedekt.

2) Deze meening wordt echter door niets bewezen; wel kan er een aanzienlijke Romein hebben gewoond.

van bescherming der kerk. Later werd dit paleis voor een hospitaal aan St. Servaaskerk geschonken, volgens de traditie door Gerberga, Giselberts echtgenoot, tot herstel van het leed door dezen de abdiij aangedaan.

De St. Servaaskerk.

Het is natuurlijk hier de plaats niet om in een geleerde beschrijving van de Sint Servaaskerk te treden. Wij zullen slechts, aan de hand der geschiedenis en in het kort, de voornaamste gezichtspunten toonen.

De kerk zelve bestaat uit drie schepen met een transept en zijkapellen, een choor met absis en twee torentjes, twee kleine zijchoren, een portaal ten Zuidwesten, een westelijken bouw met twee torens, voorts, ten Noorden, een serie kloostergangen, die een kerkhof omsluit, een oud refter, thans schatkamer en een kapittelzaal.

Omstreeks 561 werd de oude basiliek door St. Monulphus gebouwd. Nog duidelijk ziet men gedeelten van die oude basiliek uitsteken onder den rand van mergel, waarop het dak rust, als men zich op Sint Janskerkhof bij de trappen plaatst die tot het klooster toegang geven. Het zijn steenen in ongelijk verband gemetseld als gietwerk. Ook de oudste achterste krocht (bij den bouw der Romaansche krocht, omstreeks 1039, dichtgemaakt en in 1882 ontdekt) dagteekent uit dien tijd, alsmede het graf van St. Servaas met het voorvertrek, waarin Frankische lijk-kisten werden gevonden, en welke beide kleine krochten door een gang met de oudste krocht waren verbonden, voordat de Romaansche werd gemaakt.

In de 9e eeuw werd naar eenigen beweren ('t is hier de plaats niet daarover in discussie te treden) door Eginhard, den bouwmeester aan het hof van Karel den Groote en abt van Sint Servaaskerk die met de abdiij vele betrekkingen onderhield (zoals ik in mijn werk over de westertorens van St. Servaas duidelijk heb bewezen) althans het buitenste gedeelte tot het dak van het westerbouwwerk of den narthex (in de akten van het kapittel gewoonlijk het nieuw werk genoemd) opgericht, alsmede de Keizerszaal, een meesterwerk van bouwkunst met zijn koepel op pendentieven, alles in gelijk verband gemetseld. Doch het dunkt mij dat het binnenwerk, dat men in de kerk zelve in dit gedeelte aanschouwt, van latere dagteekening, van de 12e eeuw is. Omstreeks 1039 werd het oudste gedeelte van den Romaanschen bouw, met de bovenste krocht 1) (in 1811 ingeslagen en in 1882 hersteld), n.l.: het priesterchoor, transept en de oostelijke torens, opgericht, hoewel dit choor later, in de laatste helft der twaalfde eeuw werd verbouwd. Van dezen tijd is ook de inwendige bouw van het westerchoor, waar nu het orgel staat. Het prachtig portaal ten Zuid-Westen van de kerk werd in het midden der 13e eeuw, in overgangstijl van Romaansch tot Gothiek (kenbaar aan den ronden boog die eenigs-

1) In 1039 werd die krocht gewijd.

zins spits toeloopt) opgetrokken. Ziehier eene korte beschrijving daarvan.

Men ziet boven den ingang der kerk drie reliefs voorstellende: links, het sterfbed der H. Maagd omringd door de Apostelen, rechts, de opstanding der H. Maagd (Engelen lichten haar uit het graf), daarboven de kroning der H. Maagd, juist zooals zij in de Predikheeren-kerk is voorgesteld op de muurschildering. De vier bogen daar rondom heen zijn gevuld door afbeeldingen van heiligen, koningen en rechters uit het Oude Testament en heiligen uit het Nieuwe Testament; tegen de kolommen ter weerszijden van het portaal zijn acht standbeelden van groote afmeting. Het eerste links van den H. Joan Baptist met het Lam Gods, het tweede David met de harp, het derde Moses met de wetstafelen, het vierde Abraham gereed zijn zoon Isaac te offeren. Rechts de H. Maagd met het Kindje, daarnaast St. Jan Christus doopende, vervolgens St. Jan Evangelist en daarnaast St. Servaas. Zeer eigenaardig is de voorstelling van het beeld van St. Jan Baptist links: hij staat kruiselings op de hoofden van Herodes en zijn vrouw (Een teeken van triomf?).

In 1357 had er eene nieuwe wijding der kerk plaats. Dit veronderstelt een nieuwe uitbreiding van den bouw, ik vermeen door de Gothieke kapellen, althans een deel daarvan, die ten Zuiden en ten Noorden den ouden bouw omgeven.

Van de Konings- of H. Lodewijkskapel, door Lodewijk XI in 1463 (dus meldt Herbenus) gebouwd ter eere van zijn voorzaat en patroon, ziet men aan den kant der hoofdwacht nog overblijfsels van pilasters. Het steenen gewelf van de kerk werd, volgens den meer aangehaalden Mattheus Herbenus, circa 1425 gebouwd. De tegenwoordige omgang met het steenen gewelf is van circa 1465.

Zoo dikwijls men de kerk bezoekt, wordt men getroffen door de schoone harmonie van al die bouwstijlen tot één geheel, vooral hoe schoon en vernuftig het Gothiek gewelf door muurpijlers, die zich als ranke takken aan de zware muren van de oude basiliek vasthechten, is verbonden. en het schilderwerk in het choorgewelf, voorstellende de H. Drieuldigheid en de H. Maagd met de zinnebeelden der vier Evangelisten door Dr. Cuypers gerestaureerd. Opmerkenswaardig zijn: het grafgesteente van Herman Fredrik van den Bergh, commandant der stad, kleinkind van de zuster van Willem den Zwijger (welke zuster gehuwd was met Willem van den Bergh, stadhouder van Gelderland) overleden 29 Maart 1669, en zijne vrouw Josina Eleonora von Leeuwenstein-Rochefort overl. 25 Dec. 1683, wier beelden in liggende houding levensgroot zijn aangebracht (dit monument is afkomstig van de voormalige Dominicanen-kerk en bevindt zich in het noordelijk gedeelte van het transept); verder de grafsteen van den kanonik Egidius Ruysschen, in mergelsteen in de kapel van het H. Aanschijs; van den deken Lipsen, in marmer, in de tweede kapel: van den vice-proost Godefried Thisius in de derde kapel van den zuider zijbeuk, alle met beeltenis des overledenen; het aloud beeld van St. Servaas, aan een kolom

ter zijde van het groot altaar; het uiterst zeldzaam Romaansch monument in den vorm van een sarkophaag, waaronder zich een reliekschrijn van S. S. Monulphus en Gondulphus bevond en dat tot 1628 in het midden der kerk stond — in het verlengde van een altaar, — toen in den grond werd verstopt en, op onze aanwijzing, in Sept. 1890 werd teruggevonden waarna het in de absis werd geplaatst; het schilderij van de marteling van St. Sebastiaan in de laatste kapel van den Noorder zijbeuk bij het orgel.

Op het zangkoor bevindt zich nog het oud Romaansch altaar, dat de afsluiting vormde van het westergedeelte der kerk: in een halven boog ziet men Christus in zegenende houding, rechts van hem St. Petrus met den sleutel, links St. Servaas, beide in knielende houding; het omschrift luidt: »Vera Salus hominis. Pro se certamina passis. Post carnis finem. Vitae largitur honorem" dat is: »Des menschen waar heil (Christus) geeft aan die voor hem de gevaren des strijds hebben doorstaan, na het einde des vleesches, de eere des (eeuwigen) levens". Daaronder in ovaal medaillon de H. Maagd met het Kindje; omschrift onleesbaar. Aldus was het vroeger. thans is het eenigszins anders weder opgesteld vóór het zangkoor, nl. in twee stukken.

Van de schatten in de Heiligdomskamer, thans de nieuw gerestaureerde zaal van het oud refter, waarin soms het kapittel vergaderde en dat in de vorige eeuw tot kapel werd ingericht, ten Noorden van de kerk in den omgang, bestaat sinds lang een afzonderlijke gids.

De fraaie gebrande ramen, ontworpen door Dr. P. J. H. Cuypers, Rijksarchitect, uitgevoerd door Nicolas te Roermond, zijn een geschenk van wijlen Emile ridder de Stuers, die zulk een groot belang steeds stelde en metterdaad ook toonde te stellen, in de kunst zijner vaderstad. Deze ramen bevatten de afbeeldingen van prelaten en vorsten die belangrijk zijn geweest voor de historie van St. Servaas, als Karel de Groote, Godfried van Bouillon, Hertog Hendrik van Beieren uit de laatste jaren der 14e eeuw en het begin der 15e eeuw.¹⁾ Wij wijzen op de prachtige Noodkist met de relieken van St. Servaas en andere heiligen, in verguld koperwerk met voorstellingen van Christus en de twaalf apostelen, Maastrichtsche werk, in fraai émail uit de 12e eeuw, thans geplaatst in de absis; op de prachtige zijden weefsels van vóór de 4e eeuw, gevonden bij het lichaam van St. Servatius; op den fraaien sleutel van St. Servaas, waarvan het handvat wellicht op Romaanschen oorsprong wijst en die door Heinrich van Veldeke reeds bezongen wordt als alom in het land bekend en reeds is afgebeeld op een munt van Hugo van Pierrepont, bisschop van Luik, 1200—1229; een patriarchaal kruis van verguld zilver, in 1490 vervaardigd door meester Ulric, goudsmid te Maastricht, naar een reliekhouders in goud, afkomstig uit Konstantinopel en aldaar door de Kruisvaarders in 1204, na de gruwelijke plundering buitgemaakt, vóór 1794 in de O. L. Vrouwekerk bewaard en

1) Begraven bij het graf van St. Servaas.

thans te Rome; den altaarsteen van St. Servaas (een groene serpentijn of slangensteen) met rand van vergulde wijngaardbladeren uit de 12e eeuw (naar 't schijnt); den drinkbeker van St. Servaas van Romeinsch glas; een zilveren arm met kostbare steenen versierd uit de 15e eeuw; een Arabisch kistje van ivoor; een kistje van verzilverd hout uit de 14e eeuw, het borstbeeld van St. Servaas van verguld koper in het begin der 15e eeuw geschonken door hertog Hendrik van Beieren en in de 16e eeuw hersteld op kosten en door de zorg van den hertog van Parma, wiens wapen zich aan de achterzijde bevindt (in 1579); tal van ivoren en metalen reliekschrijnen met fraai ornamentwerk en kunstige sloten; zilveren hoofden enz. — In den omgang bij de sacristie ziet men nog in een Romaanschen tympan 1) — Christus tusschen de zinnebeelden der Evangelisten, in de bovenhoeken (links de engel, rechts de arend, en onder: links de leeuw, rechts de os).

Het hierboven beschreven wester-gedeelte der St. Servaaskerk is door twee bogen met de oude proostdij (thans school der Zusters van St. Carolus Borromaeus) verbonden: op de binnenplaats ziet men nog het fraai oud torentje der proostdij, een deel der oude muren. en vóór den tuin de oude walmuren, waarnaar de kanoniken van St. Servaas »die gebrudere aan den wal" werden genoemd.

Oudheidkundige ontdekkingen in de laatste jaren in deze kerk geschied.

Vooreerst dient hier te worden vermeld een grafsteen met volgende inscriptie, atkomstig van het christelijk kerkhof te Maastricht, dagteekenend, naar het karakter der letters te oordeelen, uit de IIIe of IVe eeuw, en tot dusverre de oudste christelijke inscriptie in Nederland en België ontdekt. Zij werd ontdekt door den Z.Eerw. Heer M. Rutten, rector van het R. K. weeshuis alhier (die zich voor de oudheidkunde alhier verdienstelijk maakt en het oudheidkundig museum hielp in orde brengen) in den grooten Noord-Westelijken pijler van den narthex, toen in 1901 eene centrale verwarming werd aangelegd en bij die gelegenheid het ondergedeelte van dien pijler werd blootgelegd; de inscriptie luidt:

IC PAVSAT
 AMABELES
 IN CRISTO
 QI VIXIT AN
 . . . . M VI D XII

(H)ic pausat Amabeles in C(R)risto, vixit an(nos) . . . . m(enses) VI. d(ies) XII..

»Hier rust in Christus, Amabeles, die geleefd heeft . . . jaren, 6 maanden, 12 dagen.

1) Half rond vak boven een deur.

Het is zonder twijfel ook een der oudste christelijke grafsteenen uit ons land, zoo niet de oudste.

Een tweede steen met inschrift (waarvan een gedeelte nog over is) werd in dat zelfde jaar ontdekt door denzelfden Z.E. Heer Rutten niet ver van den voorgaanden, aan den voet van de trap, die naar de torens der kerk voert. Van de inscriptie is alleen het volgende te ontcijferen:

.. DLVA
 ATVRN
 VIVIXSIT
 CVSDV
 SIMVS
 .....

Dat fragment draagt geen merk van christelijken oorsprong; dat het van heidenschen oorsprong is, is waarschijnlijk.

In het jaar 1903 werd in de middenbeuk, niet ver van het zangkoor uit het graf van den proost van het kapittel Geldulphus, († voor 1050), zijn steenen lijk-kist opgegraven. Hierin werd zijn grafkruis (absolutie-kruis) gevonden, dat zijn naam vermeldt en titel als volgt: † Kl. Aprilis obiit Geldulphus humilis in Christo Preposotus.

Dergelijke grafkruizen, die altijd van lood waren, werden in de XIe tot de XIIIe eeuw, bij de begrafenis van voornamen personen op hun lijk in de sarcophaag gelegd en vermelden doorgaans het graf-schrift van den overledene, te weten zijn naam en zijne waardigheid, somtijds eene *absolutieformule* of ander kerkgebed (vandaar den naam van absolutiekruizen).

Dergelijke kruizen werden slechts zelden gevonden. Het hier bedoelde is het eerste dat in ons vaderland is ontdekt; in het naburige België werd voor eenige jaren een soortgelijk kruis gevonden te Hoei, dat van Theoduinus bisschop van Luik, overleden in 1075. D. Doppler, commies bij het Rijksarchief alhier had het toezicht over deze opgraving. Het kruis was vermeld en afgebeeld in de kapittelakten van St. Servaas (in het Rijksarchief te Maastricht).

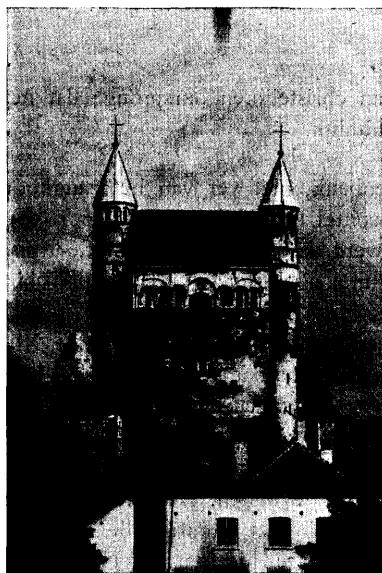
De O. L. Vrouwekerk.

Deze kerk bestaat uit drie schepen, choor met transept, twee oostelijke torens, twee kleine choren ter weerszijden van het groote, een toren met twee traptorens ten Westen, eene krocht onder het oostelijk hoog-choor, een onder het Westergedeelte; ten Westen van den Noorderzijbeuk een kapel en een omgang die een kerkhof omsluit.

Bijna geheel het oudste gedeelte van de tegenwoordige kerk van *O. L. Vrouwe*, dagteekent uit het begin der 11e eeuw, hoewel een gedeelte van een ouderen bouw, uit het laatst der 10e eeuw, die door een brand in het jaar 1000 werd vernietigd, is blijven staan, zooals bijv. de krocht

en de toren ten Westen en misschien eenige steenen met beeldhouwwerk, nu gedeeltelijk buiten in het choor gemetseld. Deze kerk is met die van St. Servaas de eenige in Nederland, die twee krochten bezit.

Het Kapittel zou door Notger, bisschop van Luik, omstreeks 990 zijn gesticht door het overbrengen van eenige kanoniken uit de abdij van Maloigne, bij Namen, aan wier hoofd hij den kanonik zijner kathedraal Eligibel zou geplaatst hebben. De oudste bouw zal uit dien tijd dagteekenen

De O. L. Vrouwekerk.

De kerk heeft van buiten het uitzicht van een versterkt kasteel met hoog muurwerk, in ongelijk verband gemetseld, eindigende in Romaansche muurbogen, met schuin dak en geflankeerd door ronde torens, geheel van hetzelfde maaksel met spitse bedekking. Oorspronkelijk zal die bouw ook met kanteelen bekroond zijn geweest, de tegenwoordige bedekking van mergel is van de 13e eeuw; daarnaast, boven den ronden ingang, een Gothieke bouw met muurbogen in twee verdiepingen met pinakels en spits dak. Het merkwaardigste van die kerk is het Romaansch choor van de 12e eeuw (?) welks kolommen kapitelen hebben met historische voorstellingen uit den Bijbel enz. Op een der kolommen biedt de stichter Heiom zijne kerk aan de H. Maagd aan ¹⁾ en daaronder leest men de namen: Maria Heimo. Deze kerk heeft nog een tweede krocht, onder het hoogchoor, die in 1018 gedeeltelijk is ingestort met dit choor, toen het pas was gebouwd, nadat bisschop Balderik van Luik, die de kerk bezocht had, zich inscheepte om op de Maas naar Dordrecht te gaan (op welken tocht hij te Tiel den 29 Juni 1018 overleed).

Het choor wordt ook door een toren ter weerszijden gesteund, die thans beide hersteld werden. In Gothieken stijl zijn, behalve het groote raam ten Zuiden van het transept, nog gebouwd het tegenwoordig gewelf van het transept (laatst der 15e eeuw), de ingang op het O. L. Vrouwe plein en de schoone omgang, dit althans in hoofdzaak. In de vorige eeuw en vroeger is veel verknoeid, ook nog in het begin der 19e eeuw. De restauratie zal alles goed maken.

1) Door een Kapiteel voorgesteld.

DE ST. SERVAASKERK,
VAN HET VRIJTHOF GEZIEN.

VRIJTHOF-MAASTRICHT

Merkwaardig in deze kerk zijn: eene schilderij met Christus aan het kruis, door de Crayer, de koperen doopvont van Aert van Tricht in de doopkapel, het aloude beeld van O. L. Vrouw, uit de voormalige Minderbroederskerk en, aan den ingang, ten N. W. een fraai beeld van St. Christoffel in wiens grooten staf, een holle boom, zijn meester de kluizenaar Cucuphas is verborgen ¹⁾. Eertijds vond men Christoffelbeelden aan den ingang van vele kerken, thans ken ik er in Limburg alleen nog in de kathedraal van Roermond, en in de kerk van Broeckhuysenvorst en die te Blitterswijk (als muurschildering). In het westportal, links als men binnentreedt, ziet men een Romaansch beeld van Christus met een boek in de hand en op twee draken tredend, en in den omgang zelven, dicht bij dit portaal, rechts een oud beeld van St. Bernard, die in deze kerk tweemaal in 1145 en 1147 den kruistocht predikte (zijn verblijf in 1147 in deze kerk en in St. Servaas staat geschiedkundig vast); verder is de vloer van den omgang met talrijke grafzerken geplaveid, afkomstig uit de kapel van dezer kerk en uit de in 1838 afgebroken Gothische St. Nicolaaskerk (welks choor zich bevond waar nu de achterbouw van het hôtel Derlon staat) en daaronder zijn fraaie en oude steenen.

In de schatkamer, in den Zuidoostelijken toren (vroeger archiefkamer), zijn wel niet zooveel kostbaarheden als in die van St. Servaas, maar toch zeer schoone kunstwerken en daaronder een stuk dat eenig is in Nederland, nl. een Byzantijnsch reliekschrijn in den vorm van een doosje, afkomstig uit Konstantinopel, na welks inname in 1204 door de Kruisvaarders, het in bezit kwam van den Roomsche-Koning Philips II van Hohenstaufen (die zich wegens zijn huwelijk met de dochter van Isaäk Angelos, na den dood van dezen zijn schoonvader, ook als keizer van het Oostersch-Romeinsche Rijk beschouwde), welke vorst het aan deze kerk schonk. Byzantijnsche kunstvoortbrengselen zijn in ons land zeldzaam. Dit doosje stelt aan de voorzijde, in émail cloisonné (émail in van gouddraad gevormde kluisjes of holten gegoten), de H. Maagd voor, en aan de andere zijde, in drijfwerk, de Boodschap des Engels; aan beide zijden Grieksche Bijbelteksten. Verder bewondert men vooral fraaie beurzen in zijde gestikt met rijk ornamentwerk, één met den Paaschlofzang Regina Coeli enz. enz.

In de O. L. Vrouwe kerk heeft men in 1902 eenige *muurschilderingen* ontdekt.

Op een pijler nl. bij den predikstoel, ten Oosten, is ontdekt de afbeelding van den Heiligen Christoffel, het Christuskindje op zijn rug dragend, waaronder men nog de hoofden van zakkendragers ziet, zware zakken torschende.

Daaronder links 't wapen van Gerardus von Groesbeek, bisschop van Luik, zijnde in een zilveren veld een gegolfde dwarsbalk van keel (rood) en rechts 't wapen van Maastricht.

1) Thans op de tentoonstelling van oudheden te Luik.

Het onderschrift luidt:

Anno 1571. Zoe heeft dit doen maecken
 Peter Weyenhorst van Aecken
 ende Syger Clermont van Aecken als meesters
 van de broederschap van de sacdraghers.

Op den pilaar daartegenover in de Zuiderzijbeuk is een fraaie, doch door den tijd zeer geschonden, muurschildering, naar wij gissen uit de 15e eeuw, voorstellende Ste Catharina met 't rad *aan* haar rechterhand, een weinig in de hoogte; *in* de rechterhand houdt zij een niet meer te herkennen voorwerp.

Boven haar ziet men de traceering van drie ramen in Gothieken stijl. De Heilige Catharina is afgebeeld in een blauwen mantel met witten sluier.

Eenige ontdekkingen van Romeinsche voorwerpen in en nabij de O. L. Vrouwekerk in de laa.ste jaren.

In Augustus 1903 wer' door de werklieden, die aan de O. L. Vrouwekerk aan den arbeid zijn, een oud Romeinsch altaartje ontdekt van een soort zandsteen, waarop de beelden van Apollo. Hercules en Ceres aange troffen worden. Dit altaar is 36½ cM. breed, 50 cM. hoog en 31 lang.

Men ziet op de voorzijde: Hercules met knods in de rechterhand, in zittende houding, Rechts van den toeschouwer is Apollo voorgesteld met een lauwertak in de rechterhand en de linkerhand rustend op een lier, de linkervoet een weinig omhoog, terwijl rechts van hem een vogel staat (geschonden en niet goed te herkennen). Links van den toeschouwer Ceres. Het hoofd is beschadigd. Het geheel is zeer fijn bewerkt en in het Oudheidk. Museum tentoongesteld.

Het verdient opmerking, dat daartegenover de O. L. V. Kerk, in het gebouw van de Oude Waag, een Appolotempel heeft gestaan, die in de eerste helft van de 18e eeuw afgebroken is, wyl daar 's avonds minder stichtelijke bijeenkomsten werden gehouden 1). Een der kolommen is nog in het Provinciaal Museum te zien. Het ware beter geweest dat men een omheining om den tempel had gemaakt, dan dezen zoo te vernielen.

In 1902 werd ten N. O van de O. L. Vrouwekerk, bij het afbreken van gebouwen voor het oprichten der parochiale school, een Romeinsche kelder ontdekt, die het bezoek overwaard is.

Bij het oprichten van genoemde school werden nog veel meer merkwaardigheden ontdekt, n.l. allerlei voorwerpen gevonden ten N. O. der O. L. V. kerk.

Wij doen t best ze onder te verdeelen in de volgend rubrieken.

I. Munten:

een gouden penning van keizer Valentinianus.

een grooten bronzen munt van eene keizerin.

1) Zie hiervoor p. 102.

een bronzen munt van een keizer.

(Van beide bronzen munten is 't randschrift onleesbaar).

8 kleine bronzen muntjes waarvan de omschriften moeilijk leesbaar of geheel afgesletten zijn.

II. Andere voorwerpen in metaal, te weten :

een bronzen lampje.

een bronzen bel.

een bronzen fibula (*gesp*).

een bronzen lepeltje (*misschien* een instrument van een Romeinsch geneesheer).

een bronzen dolfin (waarschijnlijk een handvat).

Verder eengie kleine bronzen voorwerpen, welke niet gemakkelijk te herkennen zijn. Hieronder is nog een voorwerp, dat op een handvat van een sleutel gelijk.

III. Voorwerpen in glas :

een fleschje, geheel gaaf, met nauw toeloopenden hals.

een fragment van een ander fleschje.

IV. Voorwerpen in been :

een voorwerp met een gaatje in het midden, gelijkend op een deurwervel.

een gedraaid handvat in ivoor.

zes stiletten of haarnaalden (?)

V. Voorwerpen van gebakken aarde :

een zwart aarden potje, spits toeloopend.

een fragment van een zalfvaasje met deuken er in (dienend om het in het bad vast te houden).

eenige fragmenten van vaatwerk.

de bodem van een schotel of schaal met 't merk ALB.IANI, wat waarschijnlijk »*Albiniani*» beteekent van *terra Samica* (roode aarde veel op *Terra cotta* gelijkend).

Ten slotte van dezelfde stof een fragment van een schaal, met een voorstelling van schijfwepers.

In 1901 werden in de O. L. Vrouwestraat, in een hoek ten W. van het zuidertransept, ter plaatse waar de St. Barbarakapel stond (in de 18e eeuw gebouwd) die in dit jaar 1901 werd afgebroken, eenige kolommetjes en andere overblijfselen van een Romeinsch hypocaustum gevonden. In het zelfde jaar 1901 was het ook dat men in de Plankstraat (bij het O. L. Vrouweplein) in een gebouw van den heer Marres een Romeinschen steen gevonden heeft, voorstellende twee gemaskerde zwaardvechters, alsmede drie fragmenten van een anderen steen met een Romeinsch wij-inschrift.

Het Romeinsch opschrift luidt aldus :

AMMACAE

SIVE

GAMALEDAE

(*SEC?*)VNDI(*NVS?*)

Daaronder stond zeker F. C. wat beteekent *faciendum curavit*.

De vertaling van dit alles is:

Aan (de nagedachtenis van) Ammaca, bijgenaamd Gamaleda heeft Secundinus dit gedenkteeken doen oprichten.

De St. Mathiaskerk.

Op de Boschstraat, niet ver van het stadhuis, ligt de St. Mathiaskerk; ¹⁾ zij bestaat uit een middenschip met twee zijbeuken en een toren, die later

De St. Mathiaskerk.

gedeeltelijk afgebroken is. De oorspronkelijke kerk is gesticht op het einde der 13e eeuw; in een oud register van uitgaven van het jaar 1297 of '98, wordt er van melding gemaakt als van eene nieuwe kerk.

Hoe het zij, de tegenwoordige kerk dagteekent van omstreeks 1479 en schijnt onder bisschop Jan van Horne gebouwd te zijn, wiens wapen wij nog op een pijler der noordzijde ten W. uitgebeiteld vinden.

Het aandeel der stad in den bouw blijkt uit de ster van Maastricht, meer dan eens op andere pijlers te

vinden. In 1566 werd in de kerk gebeeldstormd. In 1632, na de overgave aan Frederik Hendrik, werd de St. Mathiaskerk aan de Hervormden afgestaan en bleef zij in hun bezit tot het einde der 18e eeuw, toen zij tot militaire bakkerij van dit garnizoen diende.

1) St. Mathias, apostel gewijd.

Bij besluit van den Prefect van het Departement der Nedermaas te Maastricht, van 13 Nov. 1803, werd het gebouw weder om in het bezit gesteld der Katholieken en werd het onmiddellijk tot parochiekerk ingericht, in plaats der oude kerk van St. Catharina, in 1632 betrokken. Van 1673 tot 1678, tijdens het Fransch Bestuur, waren de Katholieken in het bezit van de oude St. Mathias kerk geweest. In 1679 werd een gedeelte afgebroken. Het eenig monument, dat te Maastricht aan het beleg in 1579 herinnert, is in deze kerk bij het altaar, der H. Maagd, te zien, n.l. een kleine marmeren gedenkplaat boven het graf van Marco Antonio Simoneta, een jong Spaansch officier, die op 8 April van dat jaar bij de bestorming der stad door Parma het leven verloor, welk monument door den broeder des gesneuvelden werd opgericht.

De St. Janskerk.

De St. Janskerk, zooals zij zich thans vertoont, werd in het midden der 14e eeuw gebouwd, terwijl de toren, 78 meter hoog, ongeveer van het jaar 1450 dagteekent, ter vervanging van een anderen, (die door een storm in 1373 was omvergeworpen) werd opgetrokken. De kerk bestaat uit drie schepen zonder transept, een choor met absis en een hoogen toren met traptoren. De oude kerk uit het begin der 13e eeuw was waarschijnlijk maar een baptisterium of doophuis. De kerk is sinds 1633 in het bezit der Nederduitsch-Hervormden, met uitzondering van de jaren 1673—1678. toen de Katholieken ze bezaten tijdens het Fransch bestuur onder Lodewijk XIV.

In de St. Janskerk bevinden zich op het choor twee grafmonumenten in zwart marmer met wit marmeren wapens, n.l. een van Robertus van Ittersum, heer van Nordorningh, Commissaris van Daelhem en 's Hertogenrade (Staatsche partagie) overleden 20 Maart 1665, met de 16 kwartieren ter weerszijden; het andere van Magareta Elisabeth de Grijse, echtgenoot van Jonker Jan Cabeliaeu, overleden 12 Dec. 1658, met twee en dertig kwartieren ter weerszijden.

In het portaal is een oud grafmonument in de muur gemetseld, van een pelgrim naar het Heilige Land, Dirck van Gellick ridder, in 1530 overleden.

De voormalige Dominikanenkerk.

Aan het einde der straat bij het Vrythof, aan de zijde van de Helmstraat, bevindt zich de voormalige fraaie Dominikanen-kerk, een monument in Góthischen stijl, omstreeks het einde der 13e eeuw, gedeeltelijk althans, gebouwd, en nu, dienende tot het houden van tentoonstellingen, concerten enz. Men bewondert nog de fraaie, doch gehavende overblijfsels van een der oudste muurschilderingen van Nederland, voorstellende de kroning der H. Maagd, waaronder tafereelen uit het lijden der tienduizend martelaren en nog lager uit het leven van den H. Thomas van Aquinen en, blijkens een

opschrift onder de laatstvermelde voorstelling, in 1337 geschilderd. Deze schildering is naar eene teekening van Jhr. Mr. V. de Stuers, in Taurel's Christelijke kunst in Nederland *gedeeltelijk* weergegeven, en is daarom zoc belangrijk, wijl het een gedagteekend overblijfsel is eener schilderschool overigens slechts bekend uit eene vermelding door Wolfram von Eschenbach in zijn Percival, waar hij van een ridder zegt, dat geen schilder van Keulen of van Maastricht hem zoo schoon zou kunnen schilderen, als hij daar te paard in werkelijkheid zat. Deze schilderij is voor het Rijksmuseum te Amsterdam door de zorg der Regeering gecopieerd. Ieder die de oude Predikheeren-kerk binnentreedt, voelt zich gedrongen tot bewondering van de schoone lijnen en kleuren.

Bij het aanbrengeu van veranderingen in de zaal voor natuurkundige onderzoekingen (in het oud gedeelte van de hoogere Burgerschool) gevestigd in het voormalig refter of de eetzaal der Dominicanen, werden in het jaar 1902 twee hoogst merkwaardige houten kolommen uitgebroken, bekrond door kapiteelen met bladornamenten, dagteekenend uit 't laatst der 13e eeuw.

Volgens deskundigen zijn deze de eenige in Nederland nog aanwezige.

Door de zorgen van den rijksopzichter, den heer Sprenger alhier, die zich ook bij de Romeinsche opgravingen in en rondom de O. L. V. Kerk verdienstelijk maakte, werden deze kolommen voor ondergang bewaard en naar het Provinciaal Museum overgebracht.

Voorzeker komt dezen heer, die steeds getoond heeft en nog toont een warm hart te hebben voor onze oudheden, een woord van hulde en lof toe voor zijne bemoeiingen in deze.

De Oude Minderbroederskerk, thans Rijks-archief.

Het Rijksarchief, met het stadsarchief en de stadsbibliotheek, is gehuisvest in de Oude Minderbroederskerk, op het einde der 13e eeuw, gedeeltelijk althans, in Sichemer mergel gebouwd, van 1639 tot 1865 arsenaal, daarna tot 1880 kazerne der infanterie, toen, onder de leiding van Dr. Cuypers en den rijksbouwmeester J. van Lokhorst, wij mogen gerust zeggen meesterlijk en voorbeeldig gerestaureerd. De muurschildering op de afscheiding van het choor ten Oosten, voorstellende de Boodschap des Engels, en die van St. Franciscus met het gevleugeld kruis, de kerkvaders Ambrosius en Augustinus en den Zaligmaker der wereld in het gewelf des choors, zijn geheel of ten deele nog zichtbaar en getuigen van veel kunst. Men ziet verder eene fraaie grafsteen uit het begin der 16e eeuw, van Jonker Claes van Cortenbach en Johanna van Blitterswijk alias Passart, voor de costumkunde zeer belangrijk, den grafsteen van Goropius Becanus, geneesheer van de Aartshertogen in het begin der 17e eeuw, een zeer geleerd man, die echter ook zeer vreemde dingen leerde o. a. dat Adam Nederlandsch heeft gesproken; den grafsteen van Salazar de Hitta, een Spaansch krijgsoverste, die in 1577 overleed, enz. enz. Het is natuurlijk onmogelijk, en hier de plaats niet, om de archieven te beschrijven, men

vindt er de oudste stukken in Nederland, van het einde der 10e eeuw. afkomstig van de vorstelijke Rijksabdij Thorn. Vermeldenswaardig zijn nog 39 kwartierstaten, meestal met fraaie wapenen, van kanonikessen dier abdij, die ze moesten overleggen om opgenomen te worden; fraaie plannen door Jac. van Deventer, den keizerlijken en koninklijken cartograaf uit de 16e eeuw, van verschillende Limburgsche plaatsen; twee gouden bullen, dat zijn diplomaten met gouden zegels, door Keizer Karel IV den 10 Sept. 1377 aan het Kapittel van St. Servaas geschonken. Van ongeveer 44 kloosters en kerkelijke instellingen vindt men hier verder de archieven, waaronder van de kapittels van St. Servaas en O. L. Vrouw, van de kloosters der Kruisheeren, en Predikheeren te Maastricht, van de Hoogadellijke Rijksabdij Thorn, het adellijk klooster Houthem-St. Gerlach, een aanzienlijke verzameling; verder de archieven van meer dan honderd schepenbanken, enz.

De voormalige Kruisheerenkerk.

Na de oude Minderbroederskerk in de St. Pieterstraat, is, zonder eenigen twijfel, de kerk der Kruisheeren een der fraaiste kloosterkerken uit de Gothische periode te Maastricht.

In 1509 voltooid, is het de laatste Gothische Kerk hier ter stede gebouwd.

Waren, volgens den ouden regel der Kruisheeren, de kerken met een platte zoldering van binnen afgedekt, behalve choor en sacristie, hier te Maastricht werd, wellicht omdat de kerk ook voor de geloovigen was ingericht en zij de zetel was van een aanzienlijke broederschap, nl. van het Heilig Kruis (reeds in 1439 bestaande), een uitzondering op den regel in dit opzicht toegelaten.

Ook was de kerk hooger dan deze oude regel bepaalt (nl. ten hoogste 20 voet.

Deze fraaie kerk van mergelsteen gebouwd, bestaat uit een middenschip lang 25 breed 10 Meter, gesteund door acht zware hardsteen kolommen, 2 zijbeuken waarvan de noordelijke 4 50 M. breed en 8.50 M. hoog is tot aan den sluitsteen van het gewelf en de zuidelijke 1.50 M. breed is en dezelfde hoogte heeft, en een choor lang 18, breed 10 en hoog (gelijk ook de kerk) 15.50 M. tot aan den sluitsteen van het gewelf. met 8 groote vensters. De opgegeven maten zijn van het inwendige der kerk; buitenwerks is zij lang 45, breed 19½ Meter. Het choor is het eerst gebouwd, nl. 1440—1459, wat ook uit den bouw is op te maken, daar men onder anderen sporen van een oudere afscheiding ziet. De conterforten zijn ten Zuiden binnen de kerk en ten Noorden buiten aangebracht, evenals bij de voornoemde kerk der Minderbroeders en die der Dominikanen alhier.

Voor de twee oostelijkste kolommen van de zuider zijbeuk (welke veel smaller is en nauwelijks een bepaalde beuk is te noemen) en met het zijvlak tegen de conterforten aan, die als het ware het zuidergedeelte in vijf kleine kapellen doet bestaan, ziet men nog een altaar (dus ten westen dier twee kolommen).

Na de opheffing van het klooster in 1796 werd deze kerk deerlijk gehavend en is zij erg veronachtzaamd, vooral het gewelf en het choor hebben het vreeselijk moeten misgelden, eveneens het gewelf aan den westelijken gevel aansluitende, zoodat dit op verschillende plaatsen dreigde in te storten en ook reeds verschillende gedeelten zijn afgevallen.

Herstelling was dus dringend noodig en het is een geluk te noemen voor het behoud der geheele kerk, dat het Ministerie van Oorlog onlangs voorloopig de noodzakelijkste herstellingswerken opdroeg aan dat van Binnenlandsche Zaken.

In het gewelf van het hoog choor werd onlangs het volgende opschrift gevonden. »Renovatus est chorus anno MD . . .''

De voormalige Augustijnen-kerk.

Rechts op den Maastrichter weer, de Kesselkade (aldus genoemd naar den Maastrichtschen beeldhouwer van dien naam te Rome, in 1836 overleden), ziet men de oude Augustijnen-kerk (thans eene school) prijkend met het symbool der Augustijnen, een vlamvend hart, en met het wapen van Hendrik, graaf van Amstenrade, landcommandeur der Balie-Biesen van de Deutsche Orde, die de kosten van dezen gevel had bestreden; ook ziet men daar het borsbeeld der H. Maagd, aan wie die kerk was gewijd. De gevel herinnert sterk aan die der Augustijnenkerken te Antwerpen en te Brussel.

Maastricht.

A. J. A. FLAMENT.

Inrichting van musea.

In het tweede nummer van het tijdschrift voor »Museumkunde'' (Verlag von Georg Reimer, Berlin) worden onder de titels: »Ausstattung von Museumsräumen'' en »Reisestudiën'', door A. Pit en H. Dedekam, de vragen behandeld hoe museumzalen het best kunnen worden ingericht en op welke wijze de voorwerpen moeten worden tentoongesteld, ten einde voor het publiek van het meeste nut te kunnen zijn.

De schrijvers zijn het in hoofdzaak eens, zoodat wij, verslag gevende van hun werk, niet telkens ieders aandeel behoeven te noemen. De Heer Dedekam heeft de voornaamste musea van Europa, speciaal met het oog op de inrichting, bezocht en kon dus het onderwerp zeer veelzijdig beschouwen, terwijl de Heer Pit, zooals het opschrift van zijn artikel aangeeft, zich meer bepaalt tot de museumlocaliteiten en, in verband daarmee, de opstelling der voorwerpen.

Wat aanstonds blijkt, is, dat beide schrijvers een museumzaal een zoo neutraal mogelijk aanzien willen geven. Alle pogingen, om, door moderne toevoegsels, de architectuur van een zaal in harmonie te brengen met de strekking der zich daarin bevindende verzameling, zijn uit den boeze. De

inrichting van het Beiersche nationaal museum, te München, waar zulks op groote schaal beproefd werd, is dan ook als volkomen afkeurenswaardig te beschouwen.

Zeer kernachtig drukte M. S. Prichard, schrijvende over het museum te Boston, zich uit. — »If an object can be seen only in the place for which it was made, a museum is a misconception; but if this is not the case, if a museum stimulates to elevation, if it provides an object with compensation for what it has lost by contributing strength to its effectiveness, then the museum should strive rather to develop these quickening powers of its own, should work out its own possibilities, regretting no past, relying on no extrinsic aids, assured of its destiny. The museum has no need to suggest by its arrangements that which is not the fact; it has not to insinuate the palace or church, nor suggest the temple or shrine”.

Maar ook de praktijk komt een zoo eenvoudig mogelijke, een zoo mobiel mogelijke inrichting van een museum eischen. De verzamelingen groeien aan, zij krijgen een intrinsiek grootere beteekenis, die alleen tot haar recht kan komen door verandering van rangschikking der onderdeelen. Een verzameling welke voor eenige jaren beter uitkwam in een kleine zaal, vraagt om een grootere ruimte; alle nagelvaste consoles, alle architectonische constructies worden zoovele sta-in-de-wegs. Schreiber in zijn »Die Museen als Volksbildungsstätten” trekt de uiterste consequentie, wanneer hij schrijft: »Wir können kein Museum bauen, so wie es Herr Direktor Lichtwark verlangt, für die vorhandenen Kunstwerke, weil das Museum niemals abgeschlossen ist, weil es sich fortentwickelt und mit dem Zuwachs fortwährend neue Bedürfnisse hat. Also muss ein Museum ein wandelbares Innere haben, es muss, wie ein Eisenbahnhof der Zukunft, den wechselnden Bedürfnissen sich anpassen können.”

Een andere zeer gewichtige vraag is, hoe de voorwerpen in te deelen, hoe ze het best te laten spreken. Met andere woorden: zullen de voorwerpen systematisch naar de techniek hunner vervaardiging gegroepeerd worden, of wel zal men streven naar het bijeenbrengen van verzamelingen van cultuurhistorisch belang, zonder te letten op de stof waaruit de voorwerpen gemaakt zijn, zal dus een verzameling een beeld geven van hetgeen bijv. de kunstnijverheid in de 16e eeuw in Italië vermocht voort te brengen, of wel zal alleen het aesthetische beginsel voorzitten en zal men wel doen, om, ongelet tijd van vervaardiging of stof, datgene naast elkaar te zetten wat voor het oog streelend is. Het laatste zal wel het minst uitvoerbaar zijn, zal meestal leiden tot dilettantisme, tot het opstellen van stillevens naar zeer persoonlijken smaak.

Een compromis tusschen de twee eerstgenoemde systemen is misschien mogelijk, wanneer ten minste het museum over een rijk materiaal beschikt. Kulturhistorische groepen kunnen worden ingericht. Men kan in één zaal bijv. het allerbeste laten zien van wat de Persische kunst heeft gegeven, in een andere zaal een keur-collectie geven van hetgeen Italië in de vroeg-

renaissance heeft gewrocht, in een derde een beeld geven der Duitsche kunst en kunstnijverheid in de 16e eeuw, of van de Hollandsche in de 17e of van de Fransche in de 18e enz. enz. Deze zalen zouden voor het groote publiek toegankelijk worden gesteld, waar het dan de weldadige, smaak-ontwikkelen invloeden der groote kunstperioden zou ondervinden. En daarnaast zou men, in studiezalen, systematisch-technisch de rest der verzamelingen kunnen rangschikken, uitsluitend ten gebuike van vakmannen.

Dat al deze vragen werden opgeworpen komt ons nuttig voor; zij mogen ter overweging aan de lezers van dit bulletin aanbevolen blijven.

Nederlandsche Musea.

Nederlandsch . Museum voor Geschiedenis en Kunst. — Aanwinsten.

Het is mij aangenaam bij dit verslag van de laatste aanwinsten ten behoeve van het Nederlandsch Museum te kunnen constateeren, dat de verzameling aardewerk thans tot een graad van volledigheid is gebracht welke ons veroorlooft, met stukken voor ons, in hoofdzaak althans, de ontwikkelingsgeschiedenis te geven dezer kunst in de middeneeuwen.

Ik herinner er aan, dat wij begonnen zijn met het vaderlandsche produkt, het Delfsch aardewerk, in den voornaamsten tak, het polychrome aardewerk, behoorlijk vertegenwoordigd te krijgen (in de verzameling mochten wij de beste merken van blauw Delfsch reeds aantreffen). Een gelukkig toeval, het vinden van het tegeltableau van Niculoso, bracht ons op het spoor van wat wij als den oorsprong van ons Delfsch fabrikaat meenen te mogen beschouwen; de hypothese werd bevestigd door spoedig daarna gevonden fragmenten van schotels in de vaart bij Delft.

Het sprak van zelf, dat het verlangen bij ons rees, nu ook verder te gaan en ook Niculoso's kunst uit die van zijn voorgangers te verklaren.

De verzameling bezat reeds lang eenige zeer voorname stukken Italiaansch aardewerk, maar alle dateerden uit de 16e eeuw en gaven geen verklaring. Ik zocht toen vroegere vaatwerken, uit de 15e eeuw. Met den grooten albarello, uit de verzameling Stein afkomstig (Bulletin 4e jaargang blz. 45) verwierven wij een prachtstuk der werkplaatsen van Faënza, waaruit Niculoso was voortgekomen.

Het zeer eigenaardige ornament op den albarello, slingeren van ranken waarin donker gekleurde bloempjes krachtige noten zetten, is onmiskenbaar een oostersch motief en wijst er op, dat de Italiaansche artiesten door de toenmalige dragers der oostersche kunst, de Arabieren, werden beïnvloed. Dat is ook ongetwijfeld het geval geweest. Het meest voor de hand ligt het Spaansch-Moorsche aardewerk dat al spoedig in de vijftiende eeuw over Majorca en Italië werd ingevoerd; van dit fabrikaat bezitten wij een zeer

fraai specimen, n. l. den schotel gekocht op de veiling Desmottes te Parijs. En hoezeer de Italiaansche ceramist werd aangetrokken door deze exotische produkten bewijst een nieuwe aanwinst, een kan en een groot fragment van een schotel, waarop hij het dessin van ranken en bloempjes geïmiteerd heeft en waar hij het effect van den metaalglans, welke nog een geheim voor hem was, door mangaan en geel heeft getracht nabij te komen.

Maar niet alleen van uit Spanje. door den handel is Italië ook direkt met den Levant in aanraking geweest. Drie nieuw aangekochte, thans naast elkaar tentoongestelde stukken leggen hiervan getuigenis af. Het eene is een lage pot met zeer korten hals. aan de schouders voorzien van twee kleine handvatsets, roomachtig wit geëmailleerd en versierd met een strooisel van figuren welke aan eikenbladeren doen denken. Tusschen dit eikenloof beweegt zich, aan beide zijden, een hond (alles in blauw). De streng gestyleerde teekening van den hond, waar de glimlichten der hoogste reliefs uitgespaard zijn, wijst onmiskenbaar op die der dieren welke wij kennen van oostersche stoffen en van oostersche, het zij dan Perzische, Egyptische of Byzantynsche ceramiek, waarvan de overblijfselen in het oude gedeelte van Caïro zijn gevonden; twee van zulke stukken werden naast den pot in de vitrine gezet.

De pot behoort tot een zeer kenbare familie, altijd met dat eigenaardig eikenloof gedecoreerd, dat in zeer dikke. blauwe glazuur op het witte email is aangebracht; bij sommige stukken is het blauw in den oven bijna zwart geworden. Ongeveer een vijftigtal exemplaren zijn bekend die Bode als Florentijnsch fabrikaat aanmerkt, wel voornamelijk omdat vele in de oude apotheek van Sta. Maria Nuova werden gevonden. Voorzichtiger zal het zijn nog geen fabrieksplaats aan te wijzen.

Over het algemeen aarzelt men hoe langer hoe meer fabriekscentra voor bepaalde families van faïence vast te stellen. Sedert men daaraan de aandacht is gaan wijden, zijn door opgravingen de bewijzen gevonden, dat er veel meer fabrieken zijn geweest dan men vroeger dacht en ook, dat de techniek van de faïence, dat wil zeggen van het ondoordringbaar maken van het steenen vaatwerk door tinglazuur, in Italië ouder is dan de 15e eeuw, dus reeds bekend was toen de eerste Spaansch-Moorsche producten werden ingevoerd. Dat ook deze techniek uit het oosten is ingevoerd, is waarschijnlijk, ofschoon het ornament van het vaatwerk van vóór 1400 er niet op wijst. Wij staan hier nog voor onopgeloste vragen. Een feit is het, dat wij, ongeveer gelijktijdig, én in Spanje, én in Italië én ook in Zuid-Frankrijk een ceramiek met tinglazuur vinden die volmaakt dezelfde kleuren vertoont: mangaan en kopergroen op wit. Maar hoe verschillend van stijl is niet het ornament in die kleuren uitgevoerd.

Drie groepen zijn ons bekend: één gevonden bij Valencia in Spanje, één Italiaansche, voornamelijk bekend door fouilles te Faënza en, ten derde, een tegelvloetje in de kerk van St. Julien te Brioude, waarvan een gedeelte zich thans in het S. Kensington Museum, te Londen, bevindt.

De groep van Valencia, naar ik meen tot dusver slechts een vijftal schotels rijk, draagt een sterk Oostersch karakter, zooals wel vanzelf spreekt. Op de veiling Boy te Parijs, werd onlangs een vrij groote schotel, versierd met vlechtwerk en ranken waartusschen wapenschildjes gevat zijn, voor 9000 francs verkocht. Het Nederlandsch Museum kocht bij die gelegenheid een weliswaar kleiner en minder beteekenisvol exemplaar, maar dat toch volkomen de techniek en den stijl van het fabrikaat aangeeft. De vrij breede rand is door geometrische teekening in vakken verdeeld waartusschen zich eenvoudige ranken bewegen, terwijl in twee kleinere vakken vijf, met de punt naar elkaar toegewende zwaarden, misschien een embleem verbeelden. Het schoteltje is van achter ongeglazuurd. Het email is dik en solide en van een zeer fraai roomachtig wit. Hoe eenvoudig het ornament ook zijn moge, het geeft aan het voorwerp een frisch en vroolijk aanzien.

De Italiaansche groep werd gepubliceerd door Henry Wallis (»the Art of the precursors, a study in the history of early »Italian Maiolica'', London. Quaritch 1901) en door Federigo Argnani (»Ceramiche en maioliche arcaiche Faentine'', Firenze 1903). De teekening van het ornament is nog zeer primitief, meestal zuiver geometrisch, de kannen zijn van binnen gedekt met loodglazuur, van buiten gemaioliceerd; ook de schotels zijn aan de achterzijde met loodglazuur gedekt. Onze verzameling verkreeg onlangs een kan van zeer strenge vormen, geheel gaaf, hetgeen een zeldzaamheid is bij deze groep, versierd met geometrische figuren en eenige zeer ruw aangegeven bladvormen in mangaan geteekend en kruiselings gearceerd. Een tweede, helaas gefragmenteerde kan, versierd met een gekroonden adelaar, is als een uitlooper van deze primitieve faïence te beschouwen; zij werd door Argnani gepubliceerd op pl. XIII van genoemd werk.

De Fransche groep vertoont een volkomen Gothisch ornament; groote gekrulde bladfiguren met wapenschilden. Twee tegels van het vloertje te Brioude kreeg ik voor het Nederlandsch Museum en vertegenwoordigen nu het allereerste begin der faïence in Frankrijk. Het zij er echter bij gezegd, dat dit eerste fabrikaat geen onmiddellijke gevolgen schijnt gehad te hebben. Zien wij toch in de 15e eeuw en in het begin der 16e Spanje en Italië op elkaar inwerken, en een onvolprezen maiolica voortbrengen, men moet tot de tweede helft der 16e eeuw wachten alvorens, ten Noorden van Pyreneën en Alpen, maiolica-fabrikaten te vinden. Men bleef zich lang met loodglazuren behelpen.

Loodglazuren waren trouwens, ook toen de faïence-techniek haar top-punt had bereikt, in Italië nog niet in onbruik. Het is zeer waarschijnlijk, dat de veel duurdere tinglazuren slechts voor rijke familiën of genootschappen werden vervaardigd. Maar men wist de loodglazuur zoo zuiver op een fijnere witte aardsoort, die het ruwe vat als een »engobe'' kwam dekken, aan te brengen, dat ook met deze techniek, der zoogen. mezza-maiolica, voorwerpen werden verkregen die het naast de gemaioliceerde volkomen uithouden.

Reeds werd vóór eenige jaren een schoteltje van zoogenaamd graffitto

aardewerk, uit de 16e eeuw, gekocht. Het ornament is als het ware gegraveerd in de engobe van licht gekleurde aarde, zoodat hier en daar de ondergrond van roode aarde voor den dag komt; het geheel is met een gekleurde loodglazuur gedekt. Deze techniek nu vindt men reeds in de vroege middeleeuwen en zeer waarschijnlijk zal het Byzantijnsche aardewerk op geen ander systeem berust hebben. Welk een mooi en delicaat aanzien een goed behandeld werkstuk kan krijgen, kunnen alweer de Arabische fragmenten bewijzen die in het oude Caïro gevonden zijn. Ook hiervan bezitten wij een kleine verzameling, dateerende uit de 14e eeuw. Wat Italië op dit gebied vermocht, zéén priikt met de geallieerde wapens der familie Bentivoglio en Visconti (gepubliceerd door Argnani op cit. pl. XVI) en het tweede met een hond in sierlijk lofwerk. De loodglazuur op beide stukken is plaatselijk bruin en groen getint, terwijl op de linten waaraan het wapenschild hangt ook nog wat mangaan-violet is aangebracht. Een derde stuk, in Milaan gevonden, vertoont een vrouwenportret met den haartooi van eene grande-dame aan het hof der Visconti. De dichtheid van stof, de soliditeit waarmede de glazuur zich met de engobe verbonden heeft, maken deze faïences tot iets zeer aangenaams en, wanneer de teekening zoo verzorgd is als op de kleine scodello met hond, tot ware kunst-voorwerpen.

Tot zoover de incunabelen der pottenbakkerskunst. Van hetgeen de 15e eeuw in Italië heeft voortgebracht, toen men de technische moeilijkheden onder de knie had, krijgt men een denkbeeld wanneer men de drie laatstelijk aangekochte stukken ziet, welke alle in hun soort modellen zijn van mooi materiaal en van krachtig décor.

Vooreerst een groote schotel, geheel op decoratief effect berekend, met een chrisium in geelachtig bruin, omgeven door een krans van licht groenachtig blauwe, peervormige figuren, waartusschen kleine pauweveren in mangaan; op den rand loopt eveneens een pauwenveer motief, tusschen halmen van grijsblauw. De techniek is hier volmaakt, het palet is echter nog niet rijk, alleen het geel-bruin is naast het blauw en mangaan-violet gekomen. De schotel is te beschouwen als een stuk uit een overgangperiode; te dateeren uit omstr. 1450 Deze schotels, waarvan de fabrieksplaats nog niet vastgesteld is, zijn zeer zeldzaam. Henry Wallis telt er, in musea en privaatverzamelingen, in het geheel acht; hij kende den onze niet. Op schilderijen, o. a. op een muurschildering van Benozzo Gozzoli, in het Campo Santo te Pisa, vindt men dergelijke schotels, die, op een dressoir met ander luxueus vaatwerk, een prachtig figuur moeten gemaakt hebben.

Nog rijker, uit de periode welke men de vroegrenaissance van de ceramiek zou kunnen noemen, is de ietwat kleinere schotel, geheel georneerd met een uitstralend motief van oogen uit pauweveren, ongetwijfeld een product van Faënza. De pauweveer heeft een groote rol gespeeld in de Italiaansche ceramiek, niet te verwonderen toen men het mooie palet van

oranje, bruin, groen, blauw en mangaan-violet meester was geworden.

De derde schotel, met verdiepten bodem, zoogen. tondo, is van lateren tijd, vermoedelijk reeds uit de allereerste jaren der 16e eeuw, maar het vette email, dat het voorwerp aan beide zijden dekt, de krasse kleuren, de vrije, luchtig opgezette teekening, vooral aan den achterkant welke versierd is met groot geschetste blaren in groen, bruin en geel, rangschikken den schotel nog onder de forsche quattrocentokunst.

Wij hebben hier misschien het oudste voorbeeld van grotesken op ceramiek, zooals die later, maar dan verslapt, in de fabrieken van Urbino zooveel gebruikt werden. Zooals zij nu op den breeden rand zijn gezet, in warm bruin op den gelen grond, vattende de vier medaillons met figuurtjes in grisaille, laten zij het voorwerp met een stuk orfèrerie wed-ijveren, wat dan ook zeker de bedoeling van den ceramist is geweest.

Ik zal de laatste zijn te beweren, dat, na deze aanwinsten, er geen desiderata meer overblijven. Ik denk in de allereerste plaats aan een van die fraaie decoratieve stukken, zooals die uit de fabriek der Robbia kwamen; de hedendaagsche ceramist moet ook kunnen zien welk gebruik de architectuur van de maiolika maakte. Ook zal een mooi versierde kan of schotel altijd welkom zijn, ten einde ons den omvang en rijkdom van het oude ornament te doen begrijpen, maar wat ik meen, is, dat thans de verzameling, in hoofdtrekken, de geschiedenis der maiolica en der mezza-maiolica in de middeneeuwen, voorzover die nu bekend is, aanschouwelijk maakt. Zien wij met aandacht de vitrines onzer ceramiek-verzameling aan, dan wordt het duidelijk, dat er een continuïteit bestaat in de verschillende manifestaties der pottenbakkerskunst, vanaf de oudste stukken gevonden aan de Euphraat en te Caïro uit de 13e eeuw, tot het Delfsch aardewerk in de 18e eeuw. Dat wij deze verzameling bezitten is niet alleen nuttig voor den hedendaagschen werkmans, maar ook noodzakelijk voor den beoefenaar van de geschiedenis. Het komt mij voor dat in een centraal Museum, als het Nederlandsche voor Geschiedenis en Kunst, zij niet mocht ontbreken.

A. PR.

Rijksmuseum van Oudheden te Leiden.

De reorganisatie van het Rijksmuseum van Oudheden is reeds een goed eind gevorderd. Gereed zijn reeds sedert geruimen tijd de galerij van gipsafgietsels (in een zaal van het Rijksmuseum van Natuurlijke historie) en drie zalen voor aegyptische oudheden, bevattende de kunst van het oude rijk, het midden rijk en de groote kunst van het nieuwe rijk; voor deze aegyptische zalen is een catalogus vervaardigd, die voor 30 cents aan het Museum verkrijgbaar is. Alle mummies zijn in een afzonderlijk vertrek bijeengebracht. Verder is er een werkkamer ingericht, die alle werk-

dagen open is van 10—4 uur, en waarin iedereen de voornaamste publicaties de verschillende takken van archeologie betreffende kan raadplegen.

Nederlanders en vreemdelingen werken daarin, dezelfde persoon soms weken achteréén.

Thans zijn ook opengesteld de zalen voor het antieke vaatwerk, waarin men, in historische volgorde opgesteld, specimina, vaak zeer mooie specimina, van bijna alle soorten te aanschouwen krijgt, die er geweest zijn van den oudsten voortijd tot den romeinschen keizertijd. De catalogus van dat vaatwerk is juist verschenen; aan het museum kost die 70 cents. Een galerij met modellen voor bouwkunst voert van de vazenzalen naar een zaal voor de overige antieke kleinkunst (brons, terracotta, glas en dergel.) Hier is de opstelling nog geheel voorloopig, zonder wetenschappelijke ordening. Die is uitgesteld om de verdere reorganisatie niet te vertragen. Zeer hard wordt op het oogenblik gewerkt aan de zalen voor praehistorische en Nederlandsche oudheden, die eveneens in historische volgorde worden opgesteld. Ook daarvan is een catalogus in bewerking. Dezen zomer worden nog verscheidene zalen verbouwd of opgeknapt. Eén groote zaal wordt ingericht voor de aegyptische kleinkunst, waarvoor eveneens een catalogus in bewerking is. De grieksche beeldhouwkunst in origineelen en latere romeinsche kopien verkrijgt een groote zaal, de etruscische beeldhouwkunst en de latere romeinsche portretkunst een kleinere. Zoodra de catalogussen voor de aegyptische kleinkunst en de Nederlandsche oudheden gereed zullen zijn, ontvangen de afdelingen van antieke kleinkunst en beeldhouwkunst hunne definitieve bewerking. Er is ook een begin gemaakt met de wetenschappelijke beschrijving der verzamelingen. Ter perse is het deel daarvan, loopende over het oude rijk van Aegypte, met tal van afbeeldingen in lichtdruk en in kleuren.

A. E. J. HOLWERDA.

Verslagen van commissies en vereenigingen.

Tweede Jaarverslag der Rijkscommissie tot het opmaken en uitgeven van een inventaris en eene beschrijving van de Nederlandsche monumenten van geschiedenis en kunst, over het jaar 1904.

De »inventaris» van de Monumenten-Commissie is uit den aard van de zaak niet groot. Zoowel de boekerij als de verzameling van afbeeldingen zal natuurlijk beperkt blijven tot doubletten.

Het aantal werktuigen en toestellen, die diensten bewijzen bij het opnemen van de monumenten, werd weder uitgebreid, en met groote voldoening kan er zeker op gewezen worden dat een autoriteit in het buitenland verklaard heeft, dat de photographische toestellen »volkomen

beantwoorden aan alle voorkomende eischen bij opnamen ten behoeve der inventariseering."

Een aanvang met deze inventarisatie is gemaakt in acht provinciën; zelfs is een voorloopige inventarisatie van de provincie Utrecht reeds voor een groot deel gereed.

Het hoofddoel dat men met de inventarisatie hoopt te bereiken, nl. onze nog bestaande monumenten voor slooping of verminking te vrijwaren, werd ook in verschillende gevallen direct nagestreefd, wanneer ergens onraad werd bespeurd, zooals te Hasselt, waar men bezig was de kerk op ergerlijke wijze te verminken. Helaas werd het daar gepleegde vandalisme eerst te laat bemerkt, en reeds waren in de kerk ontdekte muurschilderingen vernietigd, omdat deze *volgens het oordeel van den stukadoor van het stedeke* geen waarde hadden.

Daar tegenover kan van succes gesproken worden te Amersfoort, Delft, Kampen, Roermond, Schoonhoven, Voorst, Westbroek, Zutphen en Zwolle.

Met de bewerking van de uitvoerige en geïllustreerde beschrijving der monumenten kon nog geen aanvang gemaakt worden bij het gemis van een architect-teekenaar.

Verslag over den toestand van het Gemeentelijk Museum van Oudheden te Arnhem gedurende het jaar 1904.

Uit dit beknopte verslag stippen wij slechts aan, dat van de gedurende het jaar 1904 verworven voorwerpen slechts de kleinere in het Museum geborgen konden worden, doch de grootere tijdelijk een plaats moesten vinden in het Gemeentehuis.

Geen sprekender getuigenis voor de noodzakelijkheid van een betere berging der eigendommen van het Gemeentelijk Museum van Oudheden in Gelderlands hoofdstad.

Verslag Museum van Oudheden te Groningen 1904.

Dank zij het ondernemend bestuur is het Museum in de laatste jaren zeer vergroot en heeft dit eene belangrijke plaats ingenomen onder de lokale musea. De nadeelen van die voorspoedige uitbreiding bleven echter niet uit, de vergrootingen konden alleen uit leeningen worden betaald en voor 1905 wordt het budget door *f* 2156 voor rente en aflossing gedrukt. Met zuinigheid en beleid tracht men een te kort te voorkomen en een krachtig beroep wordt gedaan op den steun van stad- en provinciegenoot, een beroep, dat wij gaarne onderschrijven, want het keurig ingericht en belangrijk museum verdient veler steun. Voor aankopen was dit jaar weinig beschikbaar, doch dit belette niet, dat weder verschillende belangrijke aanwinsten zijn verkregen. Door mej. A. G. van Aldringa Wichers

werd eene collectie Japansch en Chineesch porselein gelegateerd en zes geschilderde portretten en van Mevr. G. Pelinck Stratingh ontving men eene groote partij oud zilveren speelgoed (42 stuks). De belangrijkste aanwinst is zeker wel een ruitvormige verguld zilveren plaat met goud en koord omboord, waarop een geschilderd portret uit 1592 (van Evert Eeltz jr.?) en een inschrift betreffende het ontzet in 1578.

De tentoonstelling van koperwerk te Middelburg gaf aanleiding om te breken met het beginsel van nooit voorwerpen uit te leenen. Nu men het uitgeleende »gelukkig onbeschadigd in het Museum (mocht) zien terug keeren'', bestaat er allicht kans dat het Museumbestuur ook in het vervolg op dit punt niet te lastig zal blijken. Wanneer men maar bij passende gelegenheden van den vroeger gestelden regel afwijkt, levert de stelregel om niet uit te leenen minder bezwaar.

De groote uitbreiding van het museum blijkt thans reeds onvoldoende. Verschillende aanwinsten kunnen daardoor nog niet worden tentoongesteld. Zoude de tijd niet gekomen zijn, om bij de vele aangeboden schenkingen een strengere maatstaf voor het aanvaarden aan te wenden?

76ste Verslag van het Friesch Genootschap van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde te Leeuwarden, 1903—1904.

Een alarmeerend bericht omtrent het gevaar voor slooping der Schierstins te Veewouden noopte het Bestuur, een onderzoek in loco te doen instellen, waarvan het resultaat was, dat er adressen gericht werden aan de autoriteiten, met het verzoek om te willen bevorderen dat dit merkwaardige gebouw door het Rijk zou worden overgenomen om voor slooping bewaard te blijven.

Overleg werd gepleegd, om het verder afslijten van drie grafzerken in de kerk te Terkaple tegen te gaan.

Jhr. A. Lycklama à Nyeholt te Beetsterzwaag schonk een groote verzameling oude voorwerpen van allerlei aard, gevormd hebbende een zoo-genaamde Friesche kamer.

Wederom leverde het afgraven van verscheiden terpen een aantal voorwerpen aan het Museum. Vooral uit een terp te Hoogeteintum werden vele en hoogstbelangrijke voorwerpen opgegraven, die in een aflevering van het tijdschrift »De Vrije Fries'' uityoerig zullen worden beschreven. Een terp te Lyons bevatte een zoo goed als intact gebleven Romeinsch beeldje van brons, voorstellende de godin Fortuna; zelfs de pupillen der oogen, die van een ander, blank metaal zijn, ontbreken niet.

Verslag over de toestand van het stedelijk Museum »de Lakenhal» te Leiden. gedurende het jaar 1904.

De schilderijen in de Kunstzaal werden nieuw gerangschikt. Alle primitieven bevinden zich thans aan den langen wand rechts van den ingang en in het midden van den korten wand tegenover den ingang prijkt het nieuw verworven gezicht op Leiden van van Goyen.

Van de aanwinsten vermelden wij het portret van Pieter de la Court, den bekenden schrijver van het »Interest van Holland», geschilderd in 1679 door Godfried Schalcken.

Verslag over het voorgevallene in de Gemeenteverzamelingen van Utrecht in 1904.

Dit verslag bevat als naar gewoonte ook tevens de geschiedenis van het stedelijk archief, van de bibliotheken betreffende stad en provincie, van den topographischen en den historischen atlas en van het museum. Alleen de drie laatste rubrieken komen in aanmerking om in dit Bulletin besproken te worden.

Een supplement op den catalogus van den historischen atlas is persklaar gemaakt; hierbij deed zich de zonderlinge omstandigheid voor, dat terwijl de catalogus zelf 643 nummers telt, dit supplement 1191 nummers bevat. Aan een supplement op den topographischen atlas wordt gewerkt.

Een belangrijke aanwinst voor den topographischen atlas mag genoemd worden de vijf teekeningen van een reconstructie van het schip van den Dom, door den heer G. de Hoog Hz. Ook van de vroeger nooit in teekening gebrachte gebouwen van het merkwaardige St. Agnietenklooster werd op het atelier van den heer de Hoog een teekening vervaardigd. Een verzameling historische en topographische prenten indertijd bijeengebracht door Mr. J. A. Hofkes werd door diens weduwe geschonken en vulde menige lacune.

Van het Museum verscheen de nieuwe catalogus, reeds in den vorigen jaargang van dit Bulletin besproken. Verschillende belangrijke aanwinsten konden geboekt worden; een zeer fraai geteekende en met goud gemonteerde waaijer en een eikenhouten armstoel, beide in Louis XV-stijl, werden gelegateerd door Barones Taets van Amerongen, een kostbaar geborduurd bruidscostuum van 1826 geschonken door Mevr. Crommelin—van Dielen. Het college van kerkvoogden gaf in bruikleen eenige stijlen uit het gothieke koperen koorhek der St. Jacobskerk en de gebeeldhouwde gothieke naald eener eikenhouten deur uit de St. Nicolaaskerk.

Belangrijk voor de geschiedenis der Utrechtsche verzamelingen waren ook de onderhandelingen omtrent een uitbreiding van het gebouw in het Hoogeland, waar dan tevens de verzamelingen van het Aartsbisshoppelijk Museum en van het Museum Kunstliefde zouden opgenomen worden. Plannen daarvoor werden in teekening gebracht.

Jaarlijksch verslag van den toestand der Vereeniging tot uitbreiding en instandhouding der Zaanlandsche Oudheidkundige Verzameling »H. Honig Jzn. Jr.» te Zaandijk, over 1903—1904.

Het aantrekkelijk museumje aan den Zaan onderging oogenschijnlijk nauwelijks een ander aanzien, maar toch is de verandering van groote beteekenis, dat de reeks portretstukken der familie de Lange, vroeger in bruikleen aanwezig, thans door aankoop in eigendom aan het Museum overgegaan zijn. Eenige zeer fraaie werken van Jan de Bray zijn zoodoende voor goed geborgen.

Plannen om te Zaandam een tentoonstelling te houden van oud-Zaansche kleedingstukken, lijfsieradiën en portretten worden nog in beraad gehouden.

Oude Monumenten.

Herv. Kerk te Aarlanderveen. 1)

In het vrij desolate gemeente-archief berusten nog de bestekken van herstellingen aan het kerkgebouw uit 1708, 1762 en 1803.

In eerstgenoemd jaar werd voor een som van f 1828—4—9 vernieuwd en hersteld. Bij die gelegenheid werd aan de zuidzijde der kerk een doodsbeenderenhuisje gebouwd, de toren werd »ondervangen voor 't zakken», de gevels ter weerszijden van den toren ter hoogte van de kerk opgehaald en een »versteke» trap binnen de kerk aangebracht om naar het uurwerk van den toren te gaan.

De geheele reparatie van kerk en toren bedroeg in 1762 de som van f 3236—14—16.

In 1803 eindelijk werd de toren afgebroken, de achtergevel opgemetseld en de kerk met het op blz. 18 vermelde koepeltorentje voorzien.

Bij afbraak der oude kerk zijn een paar oude grafzerken te voorschijn gekomen, waarvan de eene tot opschrift draagt:

»*Claes Janszoon van Schellingerhout*, Schout en Secretaris van Oudshoorn en den Gnephoek, sterft 19 Januari 1648, oud 64 jaar.»

en de andere de herinnering bewaart aan een tot heden onbekend gebleven pastoor van vóór de reformatie, t. w.:

»*Franck Lambrechtz. Zael*, priester van deze kerck, sterft in het jaer 1521 op St. Anthoniedach. Bidt voor mij tot God.»

Van dezen pastoor is sprake in een oude verklaring van ingezetenen van Aarlanderveen over het bevaren van de kerkvaart, A^o 1540, 28 Januari stilo

---

1) Zie Bulletin VI, bl. 18.

communi, waarin wordt gesproken van den tijd »doe heer *Vranck* s. g. (saliger gedachtenisse) pastoer was 't arleveen.''

Onder een zware zerk in het voormalige koor werd een onderaardsche gang ontdekt; het bestaan hiervan was tot dusverre onbekend. Dergelijke gangen heeft men in de naburige gemeenten Alf en Koudekerk mede aangetroffen. De goç-gemeente ziet hierin altijd een bewijs voor het voormalig bestaan van een klooster. Waarschijnlijker lijkt het mij een gang, die naar het pastoorshuis voerde, om op die wijze den geestelijke de gelegenheid te verschaffen de gemeenschap met zijn kerk te onderhouden, zonder zich aan de guurheid van ons klimaat bloot te stellen, of ook om zijn kostbare gewaden voor vocht te behoeden.

Wie weet dit beter?

Of de oude teekening (op blz. 19 bedoeld) de kerk van Aarlanderveen voorstelt, zou ik, afgaande op de oude bestekken in het Gemeente-archief berustend, in twijfel willen trekken.

Zij is enkele jaren geleden op, ik weet niet meer welke, boekverkoop aangekocht. Doch, 't zou niet voor 't eerst zijn, dat een niet te determineeren teekening, om geldswaardig te worden, van een of ander uit de lucht gegrepen opschrift werd voorzien.

Voor mededeeling van geschiedkundige bijzonderheden, kerk en gemeente betreffende, en voor aanwijzing van oude gravures of teekeningen daarvan, houdt zich beleefd aanbevolen:

Oudshoorn.

W. M. C. REGT.

Het zoogenaamde Kapelhuis te Amersfoort.

Voor eenigen tijd werd vernomen dat het fraaie huisje op den hoek van de Krankeledenstraat en het O. L. Vr. Kerkhof in andere handen was overgegaan en zou verbouwd worden. De nieuwe eigenaar wilde het hooger optrekken om bergruimte te winnen, zoodat de gevel zou moeten vallen.

De Rijkscommissie voor de beschrijving der monumenten van geschiedenis en kunst, die dezen gevel beschouwde als een der meest opmerkelijke voorbeelden van kunstvolle burgerlijke architectuur, welke Amersfoort nog bezit, stelde zich in verbinding met den eigenaar, om te trachten een zoo belangrijk monument voor ondergang te behoeden. Door een der architecten van het dep. van binnenlandsche zaken liet zij een herstellingsplan ontwerpen en zij slaagde er in den eigenaar voorloopig te doen afzien van zijn voornemen tot verbouwing.

Het behoud van den gevel was hiermee echter nog niet verzekerd, want van den eigenaar, die reeds een offer zou brengen door af te zien van de vergrooting van het perceel, kon niet worden gevergd dat hij de restauratiekosten (voor den gevel alleen op f800 begroot) voor zijn

rekening zou nemen, te meer daar de noodzakelijke herstelling van het overige deel reeds een groot bedrag zou vorderen.

Ten slotte wist de rijkscommissie te verkrijgen dat de eigenaar zich bereid verklaarde den gevel in den oorspronkelijken stijl te doen herstellen en een verbintenis aan te gaan voor zich en voor zijn rechtverkrijgenden, den gevel nimmer te sloopen of te wijzigen, indien door belangstellenden f 500 in de restauratiekosten worden bijgedragen.

Thans heeft zich een commissie gevormd, welke zal trachten genoemd bedrag bijeen te brengen, ten einde aldus een belangrijk kunsthistorisch monument voor ondergang te sparen.

Van regeeringswege is ondersteuning in uitzicht gesteld.

N. R. C. 19 April 1905, I. C.

Opgravingen te Broeksittard.

Te Broeksittard werd de vorige week bij het peilen van het turfbroek door den heer S. K. en diens zoon G. K. op 1½ voet diepte in den moerassigen bodem een zware eiken boomstam van 2.25 M. lengte en 0.30 M. dikte opgegraven van de bekende balkenbrug, ook Romeinsche brug genoemd. Bij de vondst werd ook wederom juister de richting (N. W.) gevonden, die door het verdwijnen van de turfhoogten, welke vroeger de ligging aanduiden, was verloren geraakt. Daags te voren werd ook op verschillende plaatsen op 2 voet diepte de kiezelheirbaan blootgelegd. Deze hoofdzakelijk van keizand en zwaren kiezel aangelegd, loopt door hetzelfde turfbroek in noordelijke richting op een afstand van circa 250 M. rechts naast de balkenbrug. Zij doorsnijdt het »Ven'' (veen) en loopt voorbij het zoogenaamde heidensche of Romeinsche kerkhof, waar in 1840 door den bekenden professor Janssen uit Leiden met behulp van den burgemeester van Tuddem en Broeks verschillende urnen werden ontdekt, gevuld met asch en zorgvuldig met een deksel afgesloten. Zelfs werden er later geldstukken uit den tijd van keizer Vespasianus en andere voorwerpen gevonden, die thans verschillende Musea verrijken.

Nog heden ten dage kan men met eenige oplettendheid een grooten tumulus (grafheuvel) zien, omringd door verschillende kleinere, welke edoch door de opgravingen en de afkappingen der dennen veel van hunne historische waarde en schoonheid verloren hebben.

De groote vraag is evenwel of deze Romeinsche brug werkelijk van Romeinschen oorsprong is. Deskundigen ondersteunen hunne meening door het bijzijn van het heidensche kerkhof en bijzonder door het vinden van urnen en geldstukken van Romeinschen oorsprong. Een andere opinie zegt, dat zij eerst bestaat van het jaar 1453, toen de vermaarde slag van den Collenberg op Paaschavond (24 Maart van hetzelfde jaar) geleverd werd

tusschen het leger van keizer Karel V's veldheer en dat van den hertog Karel V van Gelder later van Gulik. Vereenigd met de Franschen, werden de Spanjaarden door den verwoeden aanval van des hertogen ruitery in het broek teruggedrongen, waar zij ontsnapten en dit wellicht over deze balkenbrug. Vele ruiters kwamen in het moeras om, daar men nog heden herhaaldelijk hoefijzers in de turf vindt.

De Opmerker, 20 Mei 1905.

Ned. Herv. Kerk te Doetinchem.

De Hervormde kerk te Stad-Doetinchem, weleer aan de H. Catharina toegewijd, is, kan het anders bij zoo'n hoogen ouderdom, voor rampen niet gespaard gebleven. De voornaamste daarvan is zeker wel de hevige brand van 19 April 1527, die het grootste gedeelte van het stadje en nagenoeg de geheele kerk verwoestte. Een gelijk lot trof de hooge torenspits door het inslaan van den bliksem op 15 Maart 1702. Ook leed het gebouw veel door het instorten van een pilaar en een stuk gewelf op 11 Januari 1761 en den hevigen storm van 9 November 1800.

Deze onheilen hebben de kerk er niet mooier op gemaakt, want de schade, daardoor telkens aan het gebouw toegebracht, werd weliswaar door bijmetseling zooveel mogelijk hersteld, doch zonder te zorgen, dat het nieuwe minstens even degelijk en sierlijk afgewerkt was als het oude. Zoo zitten dan tusschen de baksteen muren der kerk nog enkele gedeelten van tufsteen, o.a. bij het koor, welke van den oorspronkelijken bouw zijn overgebleven. Tot dien bouw behoort ook het onderstuk van den toren, in den laat romaanschen stijl der 13de eeuw uit tufsteen opgetrokken; het bovenstuk, in baksteen uitgevoerd, is blijkbaar uit denzelfden tijd als de beide zijbeuken, welke vermoedelijk na den grooten brand van 1527 gezet zijn. Mogelijk is het, dat de tufsteen hier slechts als bekleding dienst doet en er baksteen onder zit.

De toegang tot de kerk onder den toren is voor bewaarplaats eener brandspuit ingericht. Daardoor is die ingang tot een modern maaksel verknoeid met een hoog raam er boven.

De beide zijbeuken der kerk loopen tot aan het voorfront van den toren door en dateeren, naar we reeds opmerkten, waarschijnlijk van na den grooten brand in 1527. Zij zijn in baksteen opgetrokken, waardoor horizontale banden van tufsteen loopen.

Uit de kerk steken twee korte dwarspanden. Het front van dat aan de noordzijde is geheel met cement besmeerd evenals het plintstuk langs de geheele kerk. Gelukkig is het dwarspand aan de zuidzijde nog vrij wel ongeschonden. Het koor, door een halven achthoek afgesloten, bestaat van onderen uit tuf, van boven uit baksteen. Het hechte steenen maaswerk der ramen is overal vervangen door houten sponningen.

Het muurwerk vertoont hier en daar, o.a. bij het koor en zelfs aan enkele conterforts, scheuren, welke noodig herstel behoeven.

Een zorgvuldiger onderzoek naar den geheelen toestand der kerk dan wij in een kort bezoek konden doen, schijnt ons daarom niet overbodig. Er zou dan tevens kunnen overwogen worden of ook in Doetinchem niet een fonds kan bijeengebracht worden, waaruit men de restauratie, desnoods vooreerst slechts die der meest verknoeide gedeelten der kerk, kan bekostigen.

N. R. Ct. 7 Mei 1905.

Gebrandschilderde glazen in de Groote of St. Janskerk der Ned. Herv. Gemeente te Gouda.

Aan het rapport van de Heeren Dr. P. J. H. Cuypers, Architect der Rijks-Museumgebouwen en Jhr. Mr. Victor de Stuers omtrent de restauratie van het gebrandschilderde venster No. 10 in bovengenoemde kerk, uitgebracht aan ZExc. den Minister van Binnenlandsche Zaken, ontleenen wij de volgende bijzonderheden:

Het laatstelijk, door den heer Schouten, gerestaureerde venster No. 10 stelt de aankondiging aan Maria voor.

Bekend is, dat het oorspronkelijke raam in 1559 geschonken werd door Theorus Spiering van Wel, abt der Norbertijner abdij Bern bij Heusden, en dat het op last en op kosten van de Oud-Burgemeesters en Oud-Schepenen van Gouda in 1655 door Daniel Tomberg werd hersteld.

Men mag vermoeden dat het eerste glas van de gebroeders Crabeth of van Lambertus van Noord en Dirk van Zijl was, die omstreeks 1559 te Gouda gewerkt hebben; doch van dit primitief werk is niets meer over, tenzij wellicht een vaas met bloemen en het baldakijn van het ledikant. Ook het oorspronkelijk carton is verloren. Dat waaraan Tomberg in 1655 werkte is echter behouden gebleven evenals eene kleine afbeelding van Arent Lepelaer van 1697.

Het is duidelijk dat Tomberg de oorspronkele compositie op ingrijpende en ongelukkige wijze heeft veranderd. Niet alleen heeft hij zich niet in den stijl van zijn voorganger weten in te werken wat de teekening der figuren betreft, maar ook de geheele voorstelling is anders.

1. Vooreerst is, zonder twijfel, de aankondiging voorgesteld geweest als in een slaapkamer voorvallende, zooals altijd gebruikelijk is geweest; daarop wijzen nog het ledikant met baldakijn in den vloer van plavuizen. Tomberg heeft het tafereel in de open lucht geplaatst, achter de H. Maagd een boom, waarvan de stam op onbegrijpelijke wijze is saamgegroeid met een zwaren en donkeren kasteeltoren, die zich achter het ledikant verheft. In het verschiet staat een gebouwtje. Overigens is de kamer-architectuur vervangen door zware wolken, waarin eenige engelenkopjes, welke bij aankondigingen uit dien tijd nooit voorkomen.

2. Boven de duif, welke de H. Geest voorstelt, zijn eenige ledige gele vakken in de wolken gespaard, waarin ongetwijfeld eene afbeelding van God den Vader zal geweest zijn.

3. Het boek van Maria ligt thans op het lage ledikant; primitief bevond het zich stellig op een lessenaar.

4. Bed en vloer zijn met bloemen bestrooid, iets dat ook op andere afbeeldingen nooit voorkomt.

5. Eindelijk is de benedenhelft van het glas volkomen veranderd.

Oorspronkelijk zal daar, evenals op de andere glazen van de zelfde afmeting de knielende beeltenis van den abt geweest zijn met een godsdienstig tafereel. Thans is er in den stijl van de XVIIe eeuw, een cartouche aangebracht omgeven van een aantal wapenschilden. Dit glas is thans door den Heer Schouten hersteld, die nagenoeg alle ruiten heeft vernieuwd en dit op verdienstelijke wijze heeft gedaan, behoudens de navolgende opmerkingen.

1. De Heer Schouten heeft twee wapenschilden, welke in het glas voorkwamen aan weerszijden van de cartouche met opschrift, weggenomen en vervangen door den grijzen grond met een vliedertje. Het zijn de wapenschilden van den stichter der abdij Bern en van den schenker van het eerste glas; de opschriften luiden: »Arma Dni Flocoldi foundationis Monasterij Bernensis” en »D. Teodoridus Spierink abbas Bernensis 1559.” Vermoedelijk heeft hij zich deze vrijheid veroorloofd op grond dat deze wapens niet voorkomen op het carton van Tomberg; doch zij komen voor op de teekening van Arent Lepelaer van 1697 en zij waren nog aanwezig toen de Heer Schouten het werk onderhanden nam. Het is overigens bekend dat deze wapens bij gelegenheid van de herstelling door Tomberg nader zijn aangebracht op verzoek van de maagschap van den abt, welke op deze wijze diens nagedachtenis bewaard wenschten te zien.

JOS. TH. CUYPERS.

Raadhuis te Jisp.

Het gerestaureerde raadhuis is 27 Mei ll. in gebruik genomen. Het werk is uitgevoerd door den heer D. Stam Mz. te Wormerveer volgens het ontwerp van den heer J. F. L. Frowein te 's Gravenhage.

De Ned. Herv. Kerk te Koudekerk.

Koudekerk heeft niet het voorrecht door een of ander, een stroom van landgenooten of vreemdelingen tot zich te trekken; anders ware wellicht haar kerkje meer bekend.

Moge menigeen 't een aardig of juister uitgedrukt, 't een leuk kerkje vinden; de deskundige zal spoedig begrijpen, hoe dat eigenaardige ontstaan is.

De kerk, oorspronkelijk gewijd aan den H. Bisschop en Belijder Nicolaus, bestaat uit een koor met kapel, transept, hoofdbeuk met zijbeuken,

toren met spits en kruistoren op de kruising. Een volmaakte kruiskerk en toch een dorpskerkje.

De afmetingen zijn betrekkelijk gering, de grootste lengte buitenwerks is 41 M.; idem binnenwerks 37.50 M.; de grootste breedte over schip en zijbeuken buitenwerks is 16.90 M.; idem binnenwerks 13.20 M.

Door nu hoofd en zijbeuken onder één dak te overkappen, waarvan de nok even hoog ligt als die van 't koor, krijgt men dat eigenaardige van een dorpskerk-type; een hoog dak en lage muren, die de geheele zijdelingsche druk moeten weerstaan, wanneer niet zeer zware steunbeeren die functie overnemen.

Dat hooge dak zou de kerk inwendig donker maken en van buiten een gedrukt aanzien geven. De onbekende bouwmeester heeft dat eenvoudig en meesterlijk opgelost, door bij elke zijbeuk de twee middenramen hooger te doen opgaan, die inwendig met een half kruisgewelf door de kap snijden.

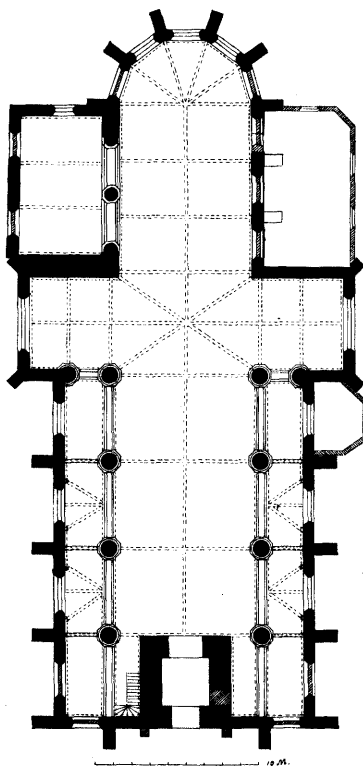
Die topgevels zijn nu wonder schilderachtig, al moge de gebogen lijn niet te verdedigen zijn en dus uit een tijdperk toen het met de gothiek gedaan raakte.

Er moest een middel bekend zijn, om 't gebouw te kunnen bewaren, zooals 't nu nog is! Zonder dat 't bepaald vervallen is, worden toch verschillende herstellingen dringend noodig.

Omstreeks 1780 heeft men tegen de zuidmuur van 't koor en oostmuur van het dwarsschip een consistoriekamer gebouwd, met schoorsteen, met schilderstuk; de zuidzijde van de kerk met toren voorstellende.

Bij die gelegenheid brak men eenvoudig twee contreforten weg van 't koor, waarvan de bovengedeelten nog zichtbaar zijn boven 't consistoriedak, zie de plattegrondteekening. In het koor dat door vijf zijden van den regelmatigen tienhoek gesloten wordt, zijn al de ramen op drie na dicht gemetseld.

Aan de noordzijde van het koor is een kapel, volgens overlevering gesticht tot verzoening van den moord in het jaar 1392 aan Aleid van Poelgeest begaan, die in ongeoorloofde betrekking met Hertog Albrecht van Beieren leefde.

Plattegrond der kerk.

In 1453 heeft Rudolphus, Bisschop van Utrecht, zijnen wij-bisschop (Jodocus, Bisschop van Hierapolis), door een brief gemachtigd om het koor te wijden. Vermoedelijk is de kapel toen geheel of gedeeltelijk verbouwd. Wel staat op een sluitsteen, boven een toegangspoortje, een saterkop met 't jaartal 1603 gebeiteld, doch dat jaartal slaat enkel op 't maken van 't poortje met herstellingen; zoo'n kapel had van buiten geen toegang. Bovendien was daar ter plaatse 't altaar opgesteld, vermoedelijk 't draagaltaar dat ook op 't kasteel Poelgeest dienst kon doen.

Waar de sacristie geweest is, kan niet met zekerheid worden uitge-

De Ned. Herv. Kerk te Koudekerk.

maakt; mogelijk onder 't eerste venster van de koorsluiting bij de kapel; daar is een venster in de hoogte (thans dicht gemetseld). Zulks wijst op een aanbouw of beeldengroep er onder; ook is daar nog een nis in de hoogte, misschien van een vertrekje boven de sacristie of van een reliquiekast of beeldengroep.

Merkwaardig is nog, dat de kapel geen steunbeeren heeft en ook geen bindbalken; deze zijn ook niet in 't koor, schip en dwarsbeuk aanwezig; alleen in de zijbeuken zijn ze aangebracht tot steun van de kolommen. Voorwaar een stoute opvatting. Alle zijdelingsche druk, en dat beteekent wat bij storm, zou dus op de muren komen wanneer die niet door de contreforten werd overgenomen. Men kan zich dus denken welk eene

waggelende toestand ontstaan is, door 't wegbreken van de beide contreforten in de consistoriekamer.

Wanneer de toren in de kerk gebouwd staat, behoort die bijna altijd tot een vroegere kerk.

Die vorige kerk had vermoedelijk geen zijbeuken en transept. Bij den bouw van het dwarsschip heeft men waarschijnlijk tegen de bestaande westelijke muur van de kapel aangebouwd; van daar, dat de muur daar ter plaatse tweemaal zoo dik is dan op andere plaatsen.

Het dwarsschip van een kerk is meestal, ja bijna altijd, even breed als het lang schip. Dit is nu hier niet het geval. Het transept is aanmerkelijk smaller; daardoor krijgt 't houten gewelf een eigenaardig beloop, niet bepaald fraai te noemen. Bij een steenen gewelf is die oplossing alleen goed te krijgen. De breedte van dit transept is anders goed in verhouding met de drie traveeën van het schip en de vier travees van de zijbeuken. De gevels van de transepten zijn voor een groot deel vernieuwd; daar komen geen zandsteen blokken langs de ramen in voor.

De vierkanten toren die in een achtkante spits met leien bedekt overgaat is vrijwel in ouden staat doch vraagt dringend om herstelling. In den toren hangt een klok met 't jaartal 1724 en versierd met wapens. Vroeger was de daklijn van de voormalige kerk tegen de oostmuur van den toren zichtbaar. De oorspronkelijk bedoelde torentrap schijnt niet tot uitvoering te zijn gekomen of is bij 't bouwen van deze kerk weggebroken.

De noordzijde van de kerk en kapel is geheel met weelderig klimop begroeid, hoe schilderachtig ook, is zulks zeer bevorderlijk voor de verwoesting van 't gebouw, daar de klimop tot in de kerk doordringt. Voeg daarbij de omstandigheid, dat het kerkhof grenzende tegen deze noordzijde ruim één meter boven de kerkvloer ligt, dan moet onherroepelijk die muur langzaam maar zeker verteerd worden.

Aan de binnenzijde van de muren van de zijbeuken treft men onder de vensters uitsparingen of nissen, gedekt door twee bogen naast elkaar.

De kolommen, 1.90 M. van de zijmuren verwijderd, zijn ongeveer 0.90 M. dik, dus vrij zwaar en hebben dubbele achzijdige basementen. De kapitelen zijn mede achtkant zonder bladwerk, enkel geprofileerd.

De gewelfribben vormen tevens de dakconstructie en zijn natuurlijk van eikenhout, hoewel thans mooi roze gesaust! Het houten gewelfd plafond is gewit. Onder de verschillende grafsteenen is er een in de kapel merkwaardig om de buitengewone afmeting: lang 4.— M. breed 2.50 M. zonder naam, doch volgens de wapens van Gerrit van Poelgeest, die in 1567 wegens deelneming aan het verbond der edelen het land moest verlaten. De kerk wordt van 't koor gescheiden door een wand, waarboven een schotwerk, dat gemakkelijk verwijderd kon worden en een mooie doorkijk zou opleveren. Het ondergedeelte van dien wand, waar tevens de preekstoel tegen staat, is zeker door een krijgsman besteld. De pilasters zijn met gesneden ranken versierd, waartusschen allerlei oorlogstuig. Het is door een kunstvaardige

hand gesneden omtrent 1678. De preekstoel en het doophekje zijn ongeveer uit denzelfden tijd.

Tegen den noordelijken muur van het transept staat een rijk gebeeldhouwde familiebank (stijl Lodewijk XV) met 't wapen van Jan Lans, in 1778 te Koudekerk begraven. In 't rugstuk is in 't midden een zoon gebeeldhouwd, ter rechterzijde daarvan een knots met eikentak omslingerd, en links een handspiegel met slang.

Tegen de oostmuren van het transept hangen groote borden, 't eene met de twaalf artikelen des Algemeenen Christelijken geloofs, 't andere met een berijmde overbrenging van Psalm CXIX vs. 129—130. Een derde bord is achter 't orgel verborgen. Alle drie zijn van 1786.

Naast de preekstoel hangen twee eenvoudige zangbordjes van 1693, met de geschilderde wapentjes van de schenkers.

Een gegoten koperen lezenaar op 't hekje is zeer mooi van compositie. Eenige koperen kerkkronen zijn danig onder koperslagershanden geweest en nu voor petroleumlampen ingericht.

Het orgel is van 1850 doch in 1873 vernieuwd.

Natuurlijk heeft de brandspuit ook een plaatsje in de kerk, zooals dit op dorpen gebruikelijk is. In de kapel, die er schandelijk uitziet en als baarhuis gebruikt wordt, hangt een mooi rouwbord (stijl Lodewijk XIV in zeer vervallen staat, zonder naam. Bovenaan staat met groote letters:

MDCCXVII

onderaan:

NATA XVIII DECEMBRIS MDCLXXXV OBIIT XXIX MAII.

In 't midden een rijk ovaal wapen met 't wapen van Poelgeest als hartschild. Het wapen moet worden toegeschreven aan Alida van Schellingwouw, geboren waarschijnlijk te Amsterdam 18 Dec. 1685, overleden te Koudekerk 29 Mei 1717, doch aldaar niet begraven, maar naar de provincie Groningen vervoerd. Ten behoeve van de zeer jeugdige Alida was den 29 Mei 1692 door haar voogden de aloude heerlijkheid Koudekerk en Poelgeest aangekocht. Zij trouwde later met Jan Willem van Ripperda Heer van Jenuma etc, eerst gezant der Staten bij het Spaansche Hof, daarna eerste staatsdienaar en Grande van Spanje en later in het rijk van Marocco, naar men zegt aldaar in behoeftige omstandigheden gestorven.

Het aangebouwde portaal aan de zuidzijde is zeer eenvoudig en wordt bekroond door een makelaar in de vorm van een morgenster.

Verder is er nog veel vermeldingswaardig omtrent 't geslacht en de heerlijkheid Poelgeest, waarvan alleen een stuk muur en 't koetshuis bewaard gebleven is, zoo nauw met deze kerkgeschiedenis verbonden. De geschiedenis der predikanten, de wapens enz. zijn reeds nauwkeurig beschreven door den heer W. M. C. Regt te Oudshoorn in »de Navorscher" jaargang 1903, bladz. 422—448 en 490—516.

Leiden.

H. J. JESSE, *architect.*

Kerktoren te Leende.

Onder leiding van den heer Jos. Th. Cuypers uit Amsterdam, is dezer dagen de herstelling van den monumentalen toren te Leende (N.-Br.), ten Zuid-oosten van Eindhoven, ten einde gebracht. Aannemer van het werk was de heer Klappers uit Roermond.

Ofschoon niet met juistheid is te zeggen wanneer de bouw van deze kerk aangevangen werd, weet men, dat zij in het jaar 1474 werd voltooid. Uit de archieven blijkt, dat de adellijke nonnen van Keizersbosch reeds in 1285 het patronaat van deze kerk bezaten en uit de daaraan verbonden tienden voor het onderhoud moesten zorg dragen.

Toen in 1648 de kerk en de geestelijke goederen werden aangeslagen, behielden de nonnen nog het tiendrecht met de verplichting tot onderhoud, totdat in 1796 de tienden verkocht werden en in 1834 aan de Rooms-Katholieke kerk overgingen.

De toren is 70 Meter hoog, en volgens overlevering werden de daarvoor gebruikte bakstenen, welke op ruim een half uur afstands aan de »Tongreep» werden gebakken, door de inwoners, in lange rijen geschaard, van hand tot hand overgegeven en op die wijze tot op het bouwterrein gebracht.

Het gevaarte, welks omtrek boven den grond 62.80 meter bedraagt en welks muren op eene hoogte van 40 meter nog eene dikte van 1 85 meter hebben, droeg, hoewel eeuwen trotseerende, in de laatste jaren zeer merkbare sporen van den knagenden tand des tijds. Wilde men den toren tegen instorten behoeden, dan was eene ingrijpende herstelling noodzakelijk.

Er werden fundamenten aangelegd ter diepte van 2.05 meter en ter dikte van 3 25 meter waartoe 154.000 steenen werden verwerkt in de eerste qualiteit cement en Maaszand. Nadat vervolgens de verschillendē bogen waren versterkt en zwakke punten vernieuwd, is het geheele gevaarte door 30 doorgaande kettingankers versterkt.

Thans staat het bouwwerk weer hecht en gereed om aan de eeuwen het hoofd te bieden. Men hoopt, dat een ruime subsidie van Rijk en Provincie het Kerkbestuur in staat zal stellen de kosten van deze en van nog te ondernemen herstellingen te dragen.

De Opmerker, 29 April 1905.

Kerktoren te Rhoon.

Den 1 Juni is de toren van de N. H. kerk te Rhoon afgebrand. De klok, gegoten door Paris in 1650, is tot een klomp gesmolten.

Slot Weena te Rotterdam.

Bij de graafwerken voor het station van den electrischen spoorweg zijn tusschen de Weenastraat en de Raampoortlaan de fundeeringen ontdekt van een poort van het slot. Eenige kannetjes en glazen flesschen zijn hierbij gevonden.

Ned. Herv. Kerk te Spijkenisse.

De Herv. kerk met toren te Spijkenisse — een baksteenbouw uit de 14e en 15e eeuw — zal gerestaureerd worden.

De kerk heeft den vorm van een kruis. Zij is door den heer Scheepens, werkzaam aan het ministerie van binnenl. zaken, opgemeten en in teekening gebracht. Van verschillende zijden is voor deze restauratie reeds financiëele steun toegezegd en men hoopt op eene subsidie van het rijk.

N. R. Ct. 1 Juni 1905, II. A.

Toren der Ned. Herv. Kerk te Voorst.

De Gemeenteraad van Voorst heeft besloten de herstellingsplannen voor den toren in het dorp Voorst een jaar op te schorten, ten einde dan met meer zekerheid te kunnen oordeelen over de oorzaken en den aard der verzakking van dezen merkwaardigen toren. Het advies der deskundigen — de heeren te Riele, architect te Deventer, en Hoefler te Hattem, — werd niet voldoende beschouwd om met zekerheid aan te nemen, dat een ondervangen met gewapend beton noodzakelijk zou zijn. De helling van den toren bedraagt aan de Noordzijde $12\frac{1}{2}$ en aan de Oostzijde 16 centimeter.

De Opmerker, 22 April 1905.

Nieuwstadspoort te Zutphen.

Aan de oude ruïne der Nieuwstadspoort te Zutphen, welke reeds lang dringend herstel behoefde, zal eenig consolidatiewerk geschieden, ten einde haar voor verder verval te behoeden. Indertijd wenschte de gemeente dit reeds te doen, doch op voorstel van het raadslid jhr. mr. Van Andringa de Kempnaer werd toen besloten zich tot het rijk te wenden met verzoek de kosten dezer herstelling op zich te nemen. De ruïne toch bevindt zich op een terrein, dat voor onbepaalden tijd kosteloos aan het rijk is afgestaan. Thans is bericht gekomen, dat de restauratie der poort op kosten van het ministerie van oorlog zal geschieden.

N. R. Ct. 1 Juni 1905, II. A.

Boekbeoordeeling en Aankondiging.

Hanns Floerke, Studien zur niederländischen Kunst- und Kulturgeschichte. Die Formen des Kunsthandels, das Atelier und die Sammler in den Niederlanden vom 15—18 Jahrhundert. Mit vier Bildbeilagen. München und Leipzig, Georg Müller 1905. 8°.

Den maatschappelijken kant van een wetenschap of kunst te bekijken heeft een eigenaardige aantrekkelijkheid. Ten eerste boeit het verkregen resultaat van de vele nasporingen vaak ook hen die anders met het behandelde onderwerp weinig vertrouwd zijn. En dan is het voor den onderzoeker zelf een groot genot, door de groepeerings van een aantal gegevens, die met gansch andere doeleinden zijn uitgegeven, onder den arbeid een geheel te zien groeien dat leven en waarde krijgt door het er in te leggen verband.

De »Studien zur niederländischen Kunst- und Kulturgeschichte» van den heer Hanns Floerke zijn hiervan een treffend voorbeeld. Oorspronkelijk als dissertatie uitgegeven leveren zij thans in zeer vermeerderden boekvorm een beeld van den maatschappelijken toestand van onze oude kunstenaars.

Schrijver moge zelf zijn boek nog geen afgesloten geheel noemen, er zal toch niet zoo heel veel meer aan zijn toe te voegen, tenminste niet uit de bestaande literatuur. De lange lijst van geraadpleegde bronnen heeft mij dit oordeel niet in de pen gegeven. Och, daar hecht ik zeer weinig waarde aan. Waar toch alles onmiddellijk in een noot met de bewijsplaats gestaafd is, is het doelloos zulk een bronnenlijst nog eens afzonderlijk af te drukken. En er staan zonderlinge bronnen bij. Iedereen weet toch wel, dat bv. een deeltje van Baedeker wel eens geraadpleegd wordt. Maar waarom dat nog eens extra te memoreeren, tenzij het er om te doen is, zulk een lijst recht lang te doen worden?

Schrijver begint met een uiteenzetting van het marktwezen, voorzoover dat op werken van kunst betrekking heeft gehad. In den vóór-reformatischen tijd was er bij particulieren maar weinig behoefte aan kunstwerken. De kerk absorbeerde bijna alles, en tot versiering van zijn woning vergenoegde men zich met spiegels, tapijten, allerlei vaatwerk enz., vooral met tapijten, geweven voor wie dat betalen konden, geschilderde, »beschreve cleeren» voor de anderen. Toch komen er in de veertiende eeuw al schilderijen in particulier bezit voor, maar dan in den vorm van votiefstukken in de huiskapel. De voorstelling was hier voor de bezitters dus van meer belang dan de kunstwaarde. Eerst in de zestiende eeuw is dit standpunt overwonnen.

Terwijl in Zuid-Nederland reeds uit het midden der vijftiende eeuw bepalingen omtrent den eigenlijken kunsthandel te vinden zijn, is dit in Noord-Nederland pas een klein eeuw later het geval.

Hoe die handel tot in de achttiende eeuw gedreven werd is niet alleen uit de verordeningen maar ook uit talloze kleine anecdoten verteld. Dat een schilder zijn herbergschulden met schilderijen voldeed, kwam vaak voor. Maar ook de bakker werd daarmee betaald. Zelfs de stad nam schilderijen aan als betaalmiddel en als bruidschat werden ze meegegeven.

Daarna zijn de openbare verkooping en loterijen aan de beurt, met al de kleine nuances in de verschillende steden.

Een volgend hoofdstuk behandelt de tentoonstellingen. Sedert 1540 zijn deze met het bepaalde doel om het tentoongestelde te verkoopen te Antwerpen aan te wijzen. Vooral in Noord-Nederland waren permanente tentoonstellingen in zwang die door de schildersverenigingen georganiseerd werden. Natuurlijk hebben we hieromtrent van sommige steden, zooals vooral van den Haag, uitvoeriger berichten dan van andere, zooals van Amsterdam, waar het archief van het St. Lucas-gild verloren is. De meening van schr. dat te Amsterdam waarschijnlijk minder gereguleerd is, ware wellicht niet vol te houden, wanneer dat archief bewaard gebleven was; wel dat hier de reglementen nog minder nagekomen werden.

Aan den buitenlandschen kunsthandel is slechts een kort hoofdstuk gewijd, en hier heeft, jammer genoeg, schr. ook minder werk van gemaakt. Anders had hij tot kenschetsing van den buitenlandschen prenthandel toch stellig niet het frappante voorbeeld vergeten, dat stapels prenten van Goltzius, die aan Heemskerck en Willem Barendsz. meegegeven zijn op hun tocht door de Noordelijke IJszee, in 1871 op Nova Zembla teruggevonden zijn en nu nog in het Nederlandsche Museum in een vitrine liggen.

Veel vollediger is het volgende hoofdstuk waarin tal van kunsthandelaars persoonlijk ten tooneele gevoerd worden. Van de beide Uylenborchen, van de Renialme en van Jan Pietersz. Somer geeft schr. aardige karakteristieken.

Een blik in de ateliers van voorheen en een opsomming van de voornaamste verzamelaars gedurende de zestiende en zeventiende eeuw vormen een passend slot van het boeiende boekje, dat niet het minst door het uitvoerige personenregister vaak door kunsthistorici ter hand genomen zal worden.

Amsterdam,

E. W. MOES.

Die Haghe, Bijdragen en Mededeelingen. 's-Gravenhage 1905.

Het pas verschenen deel der Bijdragen bevat verschillende artikelen over XIXde eeuwse schilderkunst, over boekhandel enz. en de voor de oudere Hagenaars merkwaardige typen. Het belangrijkste is de uitvoerige studie van den heer C. H. Peters, getiteld: »Enke bladzijden uit de geschiedenis der Groote of Hofzaal», waarin met kennis en warmte de geschiedenis van dit belangrijk gebouw wordt geschetst aan de hand der

bestaande gegevens. De oudste rekeningen, uit de tijden dat de graaf bij voorkeur in den Haag vertoefde, leveren een aantal aanwijzingen over den toestand na de uitbreiding van 1275 en de daarbij aangebrachte veranderingen. Uit later tijd vindt men verschillende gegevens bij de schrijvers, die bij het verhalen der in de Hofzaal afgespeelde gebeurtenissen eene korte beschrijving van den bouw invlechten, en in de afbeeldingen op schilderingen en prenten, waarvan onder de bijlagen een lijst is opgenomen, vermeldende door den schrijver geraadpleegde afbeeldingen. Uitvoerig wordt de beroemde kap beschreven en de door Rose hieraan gepleegde moord, die feitelijk een weldaad werd, omdat hierdoor de belangstelling voor het gebouw werd gewekt, die tot de kortgeleden voltooide restauratie leidde. Wij schreven bijna: tot den herbouw, want als men leest hoeveel er aan dit gebouw is veranderd, verknoeid en verrestaureerd, dan komt men onwillekeurig tot het besluit, dat de tegenwoordige Hofzaal weinig meer is dan een op de fundamenten van een oud gebouw zooveelmogelijk in den stijl van de XIIIde eeuw opgetrokken nieuwbouw, waarbij partij is getrokken van alle nog aanwezige fragmenten van den ouderen bouw, een nieuwbouw echter, waarbij door de kundige leiders met de meeste zorg er naar is gestreefd om te werken volgens de gegevens aan den ouden bouw.

Het belangrijk artikel van den heer Peters wordt toegelicht door 16 illustraties naar door den schrijver ontworpen bouwkundige teekeningen en naar goed gekozen oude afbeeldingen van de Hofzaal.

J. C. OVERVOORDE.

Veilingen.

Prentenveiling bij Fred. Muller & Co. te Amsterdam, 5—8 Juni 1905.

Reeds sedert lang werd er gesproken van de groote prentenveiling die de firma Fred. Muller & Co. te Amsterdam zou houden. Helaas vinden dergelijke veilingen niet zoo vaak meer plaats als vroeger. Wat ten slotte van 5 tot 8 Juni in de bekende achterkamer in de Doelenstraat ter tafel kwam, bleek dan ook bijeengebracht van verschillende zijden, en zelfs het buitenland had zijn contingent geleverd. Nevens de verzamelingen van den Berch van Heemstede te 's Gravenhage en Boeles te Leeuwarden werd immers ook de collectie René della Faille te Antwerpen op het titelblad van den catalogus genoemd.

Wie er zich op gespist had, hier een uitgelezen verzameling van zeldzame Nederlandsche prenten te vinden, moet zeer bedrogen zijn uitgekomen. Op dit punt schijnt ons land tamelijk leeggepompt te zijn. Een bepaald Nederlandsch karakter droeg de overigens zoo belangrijke veiling dan ook geenszins, noch in het te koop gebodene, noch in het aanwezige publiek.

Tot dit laatste had de oude en de nieuwe wereld afgezanten gestuurd. Van New-York en van Weenen, van Parijs en van Londen, van Brussel en van vele steden uit Duitschland waren de kunstkoopers opgekomen, zoodat het wel een internationaal congres van prenthandelaars geleeke. De Fransche taal was de doorgaans gebruikte, en wij kunnen niet nalaten de bekwaamheid van den afslager te bewonderen, die ten gerieve van het talrijk aanwezige Engelschsprekende publiek zelfs herhaaldelijk de prijzen in Engelsch geld omzette.

Nederlandsche verzamelaars? Och waar zijn ze gebleven? De Verstolks, de de Vossen? Hunne collecties zijn verstrooid, maar geen andere verzamelaars zijn in hunne voetstappen getreden. De vreemde kooplieden en een enkele vreemde verzamelaar hadden vrij spel. Hun werd bijna geen blad betwist. De concurrentie speelde zich onderling tusschen hen af.

Nu droeg inderdaad ook de buit een internationaal karakter. Met uit zondering van Rembrandt, wiens etswerk trouwens evengoed op een buitenlandsche markt opgeld doet, waren het de voortbrengselen der Engelsche en Fransche prentkunstenaars, waarom de strijd voornamelijk ging.

De veiling begon met een groot getal Engelsche zwartekunstprenten, kleurendrukken en stippelprenten, die altijd nog zulk een groote rol spelen in den kunsthandel. Een gevoel van wrevel is nauwelijks te onderdrukken, wanneer men een heeten strijd ziet ontbranden over het bezit van de zoetelijke sentimenteele prenten naar Morland of Opie, die het gebrach hebben tot niet veel minder dan *f* 2000.—.

De veel behaaglijker kunst van de Fransche graveurs uit het laatst der 18de eeuw kon daar zelfs niet tegen op. Een uitzondering was het toen voor Debucourt's »Promenade publique" *f* 850.— geboden werd. Toch werden ook in deze afdeeling herhaaldelijk sommen besteed die schrill afstaken tegen wat de zooveel degelijker kost van de 17de-eeuwers opracht. Zeer fraaie drukken van Delft, Edelinck of Suyderhoeff konden vaak nauwelijks *f* 10.— halen.

Het volgende hoofdstuk was geheel aan Rembrandt gewijd. Goede drukken van diens hoofdwerken worden zeldzaam. Dit bleek wel toen een Duitsche firma *f* 4700.— voor de honderdguldensprent bood en het landschap B 225 voor *f* 2700.— aan een Engelsche firma werd toegewezen.

In een afzonderlijk hoofdstuk waren ook zes exemplaren van van Dyck's Iconographie vereenigd. Het eerst beschrevene was het bekende exemplaar dat in de tweede helft der 18de eeuw aan de familie Wassenbergh te Groningen toebehoord had, en dat in 1862 door Mr. Boeles verworven was als de kostbaarste schat van zijn uitgebreide iconographische boekerij. Den kunstliefhebber die in het laatste kwart der 17de eeuw de reeks heeft weten bijeen te brengen, was het gelukt, zeldzaamheden als v. Dycks zelfportret en dat van François Snyders in zuivere etsdrukken te verwerven. Dat was de reden, dat een Duitsche firma tot *f* 3500.— gaan moest, om den band machtig te worden.

De andere rubrieken met Hollandsche en Duitsche prenten, historieprenten enz. bevatten weliswaar nog verschillende min of meer fraaie drukken en weinig voorkomende prenten, maar er waren er weinig bij die een afzonderlijke vermelding in dit kort bericht noodig maken. Zeer fraai was de paardenreeks van Paulus Potter, die voor *f* 270. — naar München, belangrijk het album met kleurendrukken in het procédé Teyler die voor *f* 175. — naar Weenen ging. Het zeldzame portret van den jeugdigen Napoleon door Hodges was zeker goed betaald met *f* 500. —

Ten slotte kwam nog een kleine collectie oude teekeningen ter tafel. Veel belangrijks was daar niet bij. Het beste was stellig een landschap van Albert Cuyp (*f* 415), het merkwaardigste drie ontwerpen van Daniel Stalpert voor de frontespies van het Amsterdamsche Stadhuis (*f* 25. —)

Overbodig te vermelden, dat de catalogus wederom met groote zorg bewerkt was en een keur van goed geslaagde afbeeldingen het doorbladeren tot een aangenaam werk maakte.

Amsterdam.

E. W. MOES.

Korte Mededeelingen.

Contract met den Dombouwmeester Godijn van Dormael, 1356.

Op den 10den Maart 1356 was een klein gezelschap bijeen in de door bisschop Frederik van Sierck († 1322) gestichte kapel ten noorden van het Domkoor (thans de noordelijke uitgang der kerk). Het waren de Domdeken en zes leden van het Domkapittel, aldaar samengekomen, om eene overeenkomst te sluiten met een Waalschen architect Mr. Godijn van Dormael, dien zij uit Luik ontboden hadden om hem aan het hoofd te plaatsen van den bouw van den nieuwen gothischen Dom, die reeds sedert eene eeuw langzaam (zeer langzaam!) in wording was. Men was het eens geworden; het contract was opgemaakt in het Hollandsch, opdat Mr. Godijn, een leek die geen Latijn verstond, het goed zou begrijpen, eene omstandigheid, die bij een Waal de aandacht trekt en die het waarschijnlijk maakt, dat Mr. Godijn, al blijkt hij tot nog toe niet te Utrecht vertoefd te hebben, toch reeds in Noord-Nederland werkzaam moet zijn geweest, vóórdat men hem naar Utrecht opontbood. Het stuk was opgeteekend op een vel schapenperkament. De nieuwe architect legde den eed daarop af; van dit feit werd door een notaris eene akte opgemaakt, en de plechtigheid was afgelopen.

Wat waren nu de verplichtingen van den nieuwen Dombouwmeester? Hij werd met medewerking van Bisschop en Domproost (eershalve genoemd om het belang der kerk als kathedraal van het Sticht in het oog te doen vallen) aangenomen tot »magister fabricae'', — eene benaming,

die in het Hollandsch gewoonlijk vertolkt wordt als »meyster in de loedse''¹⁾, hoofd van de bouwloods, die op het Domplein gevestigd was op den hoek der Voetiussteeg (op de plaats, waar later het huis van de beroemde Anna Maria van Schurman verrijzen zou). Hij zou het hoofd zijn der loods en de werklieden mogen aannemen en afzetten; doch hij zou ondergeschikt zijn aan den »wercmeyster'', met wien hij te dezer zake steeds zou hebben te overleggen en die de sleutels van het werk zou bewaren, ten einde te allen tijde toezicht te kunnen oefenen. Wij herkennen in dezen »wercmeyster'' den kanunnik van het kapittel, die op zijne beurt een jaar lang het beheer der Domfabriek zou voeren, als »kameraar'' der fabriekkamer van het kapittel: het tijdelijke hoofd der geheele onderneming, die aan het eind van het jaar rekening aan het kapittel aflegde over zijn beheer.

De nieuwe Dombouwmeester zou niet, zooals dit destijds bij kleinere kerkbouwen wel geschiedde, elders mogen wonen en nu en dan een bezoek aan het werk brengen om het op te nemen; hij zou zich op waarschuwing van het kapittel binnen twee maanden te Utrecht moeten komen vestigen en daar blijven wonen. Dagelijks zou hij op het werk aanwezig moeten zijn en niet alleen het opzicht over de werklieden voeren, maar ook zelf werken »met der hand''. Van welken aard deze werkzaamheden waren, zegt het contract duidelijk: hij zou »visieren'', »meysteren'' en doen maken (niet op zijne kosten) alle werkzaamheden, die het kapittel in steen, hout, goud, zilver, lood en ijzer zou doen uitvoeren; derhalve de ontwerpen teekenen van alle kunstwerken, die het kapittel, zoolang hij aan het hoofd der loods stond, in steen, metaal of hout liet maken en het opzicht houden over de uitvoering daarvan. Terwijl de kameraar van de fabriek („wercmeyster'') de leider was van het geheel en aan het hoofd stond van de administratie, was de fabriekmeester het hoofd van de geheele artistieke productie van het kapittel. Ook eene andere werkzaamheid van den bouwmeester wijst daarop: op last van den »wercmeyster'' moest hij reizen ondernemen voor het aankopen van de noodige materialen (steen, hout, ijzer en lood) en zich daartoe overal heen begeven, waar hij zonder lijfsgevaar verkeerden kon.

Hij was uitsluitend in dienst van het kapittel. Andere werkzaamheden mocht hij niet zonder verlof op zich nemen; wij hebben in dezen te denken aan het opzicht over den bouw van kerken in andere steden, zooals wij wel vernemen, dat de bouwmeester der kerk in den Bosch het opzicht hield over den bouw eener kerk te Utrecht, of een Utrechtsche architect over den kerkbouw te Zwolle. Daarop werden echter twee uitzonderingen aangenomen: den Bisschop en den Domproost zou de Dombouwmeester hebben bij te staan in alles, wat zij hem *in hunne qualiteit* vroegen (men denke aan herstellingen van het Bisschopshof of aan het

1) De stadsarchitect te Utrecht heette nog tot in de 19e eeuw *stadsfabriek*. De Dombouwmeester wordt ook wel »archilathomus'' genoemd.

slot te Doorn, de residentie van den Domproost); en wanneer een der kanunniken van den Dom het hem toebehoorende klaustrale huis op het Domplein wenschte te verbouwen, dan ook moest de Dombouwmeester zijne voorlichting (kosteloos) verleenen.

Voor al deze werkzaamheden ontving de Dombouwmeester een vast loon, een zéér hoog loon voor dien tijd, een schild per week; bovendien een pak kleederen, en emolumenten tot een maximum van 8 pond. Eindelijk had hij nog vrije kost, evenals de kanunniken, brood en bier uit de bakkerij en brouwerij van het kapittel en de zoogenoemde »manepninghe'' (denarii mensurales), die voor de kanunniken de geregelde uitdeelingen van vleesch, visch en wijn vervingen. Denkelijk zal hij ook vrije woning hebben gehad in of bij de Domloods. Verdere emolumenten (betalingen door leerjongens en afval van de gebruikte materialen) worden daarentegen uitdrukkelijk uitgesloten.

Wij kunnen ons uit dit bovenstaande eene vrij duidelijke voorstelling vormen van de positie van den middeleeuwschen Dombouwmeester. Ook van zijne bekwaamheid kunnen wij ons een goed denkbeeld maken. Immers wij bezitten nog het resultaat van zijne werkzaamheid; zonder twijfel is onder zijne leiding de fraaie lantaarn van den Domtoren gebouwd, die juist thans gerestaureerd wordt. Wij vernemen, dat de torenbouw begon in 1321 onder leiding van zekeren meester Jan, die uit Henegouwen afkomstig was ¹⁾; waarschijnlijk was Mr. Godijn van Dormael diens opvolger. Zeer lang heeft hij niet aan het hoofd der Domloods gestaan; want toen de toren in 1382 voltooid werd, had een andere Mr. Jan, die naar zijn ambt Jan van den Doem heette, de leiding van het werk ²⁾. Opmerkelijk is het zeker, dat althans de beide eerste meesters uit het zuiden afkomstig zijn: het merkwaardige type van den Utrechtschen Domtoren, dat zich het eerst daar vertoont en sedert over geheel Nederland verbreid wordt, is dus afkomstig niet uit de Rijnstreek, maar uit België.

S. MULLER Fz.

1) »Hujus turris inchoator primus erat Mag. Johannes, natus de Hannonia, diligens et fidelis.'' (Lib. mem. eccl. Traject. vlg. Matthaëus, Fundat. p. 32.)

2) Zijn grafschrift (dd. 1385) luidde (vlg. Van Engelen's H. S. I p. 85, 88. Stadsbibl. Utrecht) aldus:

- »Johan van der Doem was sijn naam,
- »Om toorns te bouwen aldus bequaam.
- »Heeft desen doen maken in korten tijd,
- »Soo sijn graft MCCC ende V en tachtig ons seyt."

Het stond aan de westzijde van den Domtoren, bij de (nog bewaarde) inscriptie over de voltooiing van den torenbouw in 1382 (zie Beka, Chron. p. 111). Men heeft dezen Mr. Jan wel geïdentificeerd met zijn Henegouwschen voorganger, die 60 jaar vroeger den bouw begon; de aanstelling van Godijn van Dormael in de onderwijl verlopen periode bewijst afdoende de onjuistheid dezer (op zichzelf wegens het lange tijdsverloop reeds onwaarschijnlijke) identificatie.

Conventio inter capitulum et magistrum Godinum de Leodio.

In nomine Domini amen. Pateat universis hoc presens instrumentum publicum inspecturis et audituris, quod anno nativitatis eiusdem Domini millesimo trecentesimo quinquagesimo sexto, indictione nona, mensis Marcii die decima, hora decantacionis vesperarum in ecclesia Traiectensi constituti in presencia mei notarii publici subscripti ac testium infrascriptorum, ad hoc specialiter vocatorum et rogatorum, viri honorabiles et venerandi domini Henricus de Weyda, Dei gracia decanus, Philippus de Zyrk, Philippus de Gruenevelt, prepositus Elstensis, Johannes dictus Spyrinc, Stephanus de Everdinghen, Everardus dictus Foec et Johannes Albus, canonici capitulares prefate ecclesie Traiectensis, vice et nomine tocius capituli eiusdem ecclesie ad hoc congregati, et idem capitulum protunc facientes, ex parte una, necnon providus vir et industrius magister Godinus dictus van Dormael, laycus, parte ex altera, sponte et scienter confessi fuerunt ac recognoverunt se hinc et inde propria ac libera voluntate ac matura deliberacione prehabita fecisse invicem et iniisse convencionem quandam, inferius annotatam, que, quoad formam et continenciam condicionum, in lingua nostra teutonica et materna redacta fuit, et conscripta in quadam cedula pellis ovine, coram eodem magistro Godino expresse perlecta et publice recitata, ut prefatus magister Godinus, quia laycus seu illitteratus, profundius ea intelligeret que promitteret et iniret. Cuius quidem cedule tenorem ego notarius subscriptus sub eadem lingua materna in hanc formam publicam redegei, ut quicumque illiterati, linguam latinam ignorantes seu eam non intelligentes, visuri fortassis in posterum vel audituri hoc presens instrumentum publicum, tanto lucidius intelligere valeant condiciones convenciones huiusmodi seu contractus. Qua quidem cedula prelibata ibidem ut premittitur distincte et expresse perlecta, idem magister Godinus confessus fuit se omnia contenta in eadem sane intellexisse et asserens se super eisdem contentis sufficienter deliberatum, levata manu sua dextera extensisque duobus anterioribus digitis eiusdem sue manus, ut a laycis fieri consuetum est, sollempniter hec eadem juravit et per idem suum iuramentum ibidem corporaliter sic prestitum ad omnia et singula comprehensa in eadem cedula se efficaciter obligavit. Tenor quidem eiusdem cedule sequitur in hec verba :

»In den jaer ons Heren doe men screef dusent driehondert ende ses ende vijftich op den tyenden dach in den Meerte gheschiede, dat tcapittel der kerken ten Doem tUtrecht, aen die een zide, ende meyster Godijn van Dormael, aen die ander zide, droeghen overeen :

1. Dat meyster Godijn voerseit van dien voerseiden daghe voert also langhe alse hi leeft, of een jaer na dier tijd dat hem tcapittel des ontwaerde, alle werk, steenen, houten, gouden, zulveren, loden ende yseren, van wat manieren tsi, dat den goodshuze ten Doem voerseit nu toebehoert of namaels toebehoren sel, na des capitells goetdunken trouwelike ende wel vizieren, meysteren, berechten ende maken sel doen buten sinen kost.

2. Voert sel hi daghelix stadeliken, alse redenlic is, wesen bi den werken ende selver met der hand werken.

3. Voert sel hi werklude ende knechte ontfaen ende te werke zetten, ende dien oerlof gheven bi rade des werkmeysters ende anders nyet.

4. Voert en sel meyster Godijn van leerkynderen of van formiere of van huyknepen of van houte of van steene of van ysere of van anders enighen dinghen out of nywe, dat van den werke vallet of comen mach, of van anders enighen voerdeel te sinen behoef onderwinden of hebben meer dan sijn loen, dat hierna bescreven staet.

5. Voert sel meyster Godijn ryden ende varen daren die werkmeyster seynd, om steen, om hout, om yser ende om loed, op des werks kost, daer hi sonder anxt sijns lijfs varen mach, alse hem des die werkmeyster vermaent.

6. Voert sel hi in allen dinghen des goodshuys beste vorderen ende dat archste schuwen, ende alle dese voerseide punten trouwelic ende wel houden ende vervullen, in alle den besten dat hi kan bi sinen vijf zinnen, sonderlinghe dat hi die werklude daertoe houden ende berechten sel, dat si haer loen trouweliken verdienen sellen, zonder archeyt. Ende dit heeft meyster Godijn gesworen ten heylighen, trouwelic ende wel te houden sonder argheleste, ten ware bi des capittels oerlof.

7. Ende hierom selwi hem gheven telker weeke enen schilt of also veel payments daer men enen om copen mach, ende een paer cleder jaerlix, voert hovescheide jaerlix tot achte ponden toe, voert sijn broed ende sijn bier ende sine manepeninghe alse haertoe ghewoentlic gheweest heeft.

8. Waer oec dat zake, dat enich van onsen goodshuze meyster Godijns meysterien begheerde tot sijnre sonderlingher thymmeringhen binnen onser montage, des zoude hi hem ten besten wisen.

9. Voert sel onse werkmeyster selve sluetelen hebben van alle den sloten, die den werke toebehoren, om alle dinghe te versien alse hem goetdunket.

10. Begheert oec onse here van Utrecht in des stichts oerbaer of die Doemproest in der Doemproestyen orbaer meyster Godijns, dien sel hi bereyt wesen bi des capittels oerlof, of waert luttic te doen bi des werkmeysters oerlof; ende anders gheens werks hem onderwinden zonder des capittels oerlof."

Insuper prefatus magister Godinus incontinenti nullo actu extraneo interveniente sollempniter ac corporaliter juravit ut prius, quod quando-cumque dominus decanus et duo canonici capitulares prefate ecclesie Traiectensis nomine suo et capituli eiusdem ecclesie ipsum magistrum Godinum venire vocaverint ad civitatem Traiectensem juxta ipsorum beneplacitum et voluntatem, extunc infra duos menses vocationem huiusmodi immediate sequentes idem magister Godinus veniet ad eandem civitatem Traiectensem ad dictos dominos, ibidem iuxta convencionem suprascriptam facturus et

continue permansurus. Sub hiis itaque condicionibus prenotatis recognovit prefatus magister Godinus, se per reverendum in Christo patrem dominum Johannem, Dei gracia episcopum Traiectensem, ac venerabiles viros, dominos Henricum de Mierlaer, eadem gracia prepositum et archidiaconum necnon Henricum de Weyda, prefata gracia decanum, totumque capitulum dicte ecclesie Traiectensis receptum fore in magistrum fabrice ecclesie Traiectensis supradicte. Idemque magister Godinus spondit ac bona fide promisit dictis dominis et michi notario publico, vice et nomine eorum ac capituli eorundem necnon omnium aliorum quorum interest seu in futurum intererit, legitime stipulantium, fideliter adimplere et effectualiter observare omnes et singulas condiciones suprascriptas, sub dictis suis prestitis juramentis.

Acta sunt hec in ecclesia Traiectensi suprascripta, in capella beatorum Stephani Prothomartiris ac Willibrordi Episcopi et Confessoris, in qua reverendorum patrum dominorum Frederici de Zyrk et Johannis de Dyest, olim episcoporum Traiectensium, corpora requiescunt. sub anno, indictione, mense, die et hora, quibus supra. Presentibus ibidem viris discretis dominis Johanne dicto Vrenke et Henrico de Attendern, presbyteris, in dicta Traiectensi ecclesia vicariis perpetuis, et nonnullis aliis fidedignis testibus, ad premissa vocatis specialiter et rogatis.

Et ego Johannes dictus Multor, clericus Traiectensis, publicus imperiali et ordinaria auctoritate notarius, premissis omnibus et singulis unacum prenomatis testibus anno, indictione, mense, die, hora et loco prescriptis, presens fui, ea vidi, audivi et in hanc formam publicam manu propria, nil addito, subtracto vel mutato, quod sensum mutet vel intellectum viciet, redegii, signoque meo solito signavi requisitus, in testimonium veritatis eorundem premissorum. *(Origineel in het archief v. d. Dom.)*